

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt in februari, juni en oktober.

Hoofredactie
Zonneke Matthée
Schokkerwerf 1
2317 DM Leiden
Tel. 071-5215873

Redactie
Marije Groos
drs. Vilan van de Loo
Zonneke Matthée
drs. Trees Moll
drs. Hillie van de Streek

Lidmaatschap/abonnement
Contributie 1996:
f 35,00 per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer)
f 50,00 per jaar (lid)
Leden ontvangen het VVG-blad automatisch en hebben stemrecht in de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
Abonnee f 27,50
Instellingen f 35,00
Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden.
U kunt lid of abonnee worden door te bellen: 071-215873, of een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam. U ontvangt dan een acceptgiro.
Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.

Inleverdata kopij:

15 april, 1 augustus en 15 december
Auteurs worden verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie.
De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: 071-5215873

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

Voorzitter
dr. Maria Grever
Pater Brugmanstraat 19
6522 EG Nijmegen
Tel. wk. KUN 024-3615761 (fax 024-3612807)

Secretaris
drs. Ellen de Dreu
Volter Heukelslaan 66
3581 SV Utrecht
Tel. 030-2515385, wk. 030-2536476

Penningmeester
Evelien Rijsbosch
2e Oosterparkstraat 176-c
1092 BT Amsterdam
Tel. 020-6658577, wk. IIAV 020-6650820

drs. Esther Captain
Turkooislaan 2
3523 GM Utrecht
Tel. 030-2871530

drs. Karen den Dekker
Schieweg 38B
3039 BC Rotterdam
Tel. 010-4662762, wk. NWO 070-3440689

drs. Maggy Groenewald-Froger
Raphaëlplein 11
1077 PV Amsterdam
Tel. 020-6790498, wk. Het Spectrum 030-2650717

Dutch representative IFRWH
dr. Berteke Waaldijk
Hofstedeweg 46
1111 SH Diemen
Tel. wk. UU 030-2536151

Correspondentieadres VVG
p/a IIAV
Obiplein 4
1094 RB Amsterdam
Tel. 020-6651318 (fax 020-6655812)

ISSN 1382-3914

Layout: E. van Dusseldorp

Druk: Zet & Print, Naarden

**De P.R. van vrouwen-
geschiedenis**

Bij de post van vandaag vond ik de uitnodiging voor de presentatie van het zestien-de Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis. 'Hoera!', dacht ik opgetogen. Maar mijn blijdschap verdween akelig snel toen ik zag dat het Jaarboek zich concentreerde op 'Het zaad der middeleeuwen'. Pardon? De titel drong langzaam tot me door. Zaad? Dat is toch iets dat de meesten van ons, de fervente tuiniersters natuurlijk uitgezonderd, zullen associëren met de mannelijke medemens. En niet met vrouwengeschiedenis. Eerste kans gemist: een belangrijk historisch jaarboek zonder sprankelende titel. Want juist dat is het eerste vistekaartje, de eerste indruk voor de 'buitenwereld'. Zolang vrouwengeschiedenis nog steeds haar bestaansrecht moet onderstrepen, moeten we iedere vorm van P.R. aangrijpen die we hebben. Maar ik gun mijn collegae historicae het voordeel van de twijfel. Misschien heeft mijn intuïtie het deze keer mis. De afbeeldingen en de toelichtingen zullen het pleit beslechten. En dat deden ze dan ook. Het werd tijd voor een kopje thee, waardoor ik dit allemaal beter kon verteren. Want ik vond en vind het botweg gezegd niks. Op de voorkant liggen een jongetje en een meisje samen in bed. Hoe dit in verband gebracht moet worden met vrouwengeschiedenis begrijp ik niet. Uiteraard kunnen we overal wel een gender-etiket opplakken, maar daar komen we niet verder mee. Tweede kans gemist: geen eye catcher uit ons gebied gebruikt. Ook hier geldt immers: plaatjes spreken meer dan praatjes.

Tot slot de tekst van de aankondiging. Toegegeven, er zijn een paar artikelen die mijn interesse wekken. Maar niet genoeg. En waarom moet ik als aanprijzing lezen dat het inspirerende beeld dat het Jaarboek van de middeleeuwen zal geven onder meer bestaat uit vrouwen zonder borsten en mannen mét? Humor misschien? Mag dat dan wat meer niveau hebben? Of lift vrouwengeschiedenis ook mee met de modieuze trend dat seksualiteit alles aan de man/vrouw moet brengen: van sloggi-onderbroeken tot push-up bikini's? Derde en laatste kans gemist: een sterke inhoudelijke presentatie.

Ach, misschien ligt het allemaal aan mij. Misschien liggen de VVG en vrouwengeschiedenis me zo na aan het hart, dat ik te veel verwacht van het Jaarboek. Toch blijf ik van het Jaarboek hoge verwachtingen houden en blijf ik het een belangrijk middel vinden om vrouwengeschiedenis aan de man-vrouw te brengen. Als iets een geweldig P.R.-instrument voor vrouwengeschiedenis kan zijn, dan is dit natuurlijk ons Jaarboek. Met spanning kijk ik uit naar het volgende deel.

Zonneke Matthée

PROMOTIE-ONDERZOEK

- Working for Democracy
Eleanor Rooseveltts betrokkenheid bij het burgerrechtenvraagstuk voor zwarten, 1945-1962
Mieke van Thoor 3

PROMOVEREN

- Het Amerika der Vrouw,
Sekse en geschiedenis van maatschappelijk werk
Berteke Waaldijk 6

JUBILEUM

- De ambivalentie van het handwerken
Mineke van Essen 9

SCRIPTIE

- Vrijheid gelijkheid en zusterschap
De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid (1898)
Anneke Smit 12
Schild der Vroedvrouwen
Sandra Smeets 14

REPORTAGE

- Dromen en ruw ontwaken,
de plannen rond het herdenkingsjaar 1898
Henriëtte Lakmaker 17

RECENSIE

- Gender en de dokter
Vilan van de Loo 18
Sekse en oorlog
Trees Moll 19

VERS VAN DE PERS

- Boeken in 't kort 20

HISTORICA-SERVICE

- 21

VVG nieuws--berichten...
Jaarrede 1996

22

NETWERK

Adressen contactpersonen 24

'Working for democracy':

Eleanor Roosevelt's betrokkenheid bij het burgerrechtenvraagstuk voor zwarten, 1945-1962

Mieke van Thoor

De *Encyclopedia of African-American Civil Rights* oordeelde in 1992 over Eleanor Roosevelt (1884-1962) dat "[A]lthough she remained until her death a close friend and supporter of black Americans ... during the post-war years ... she sometimes hesitated in fully embracing the civil rights struggles and refused to advocate fundamental changes in American institutions."

De belangrijke rol die Amerika's *first lady* Eleanor Roosevelt tussen 1933 en 1945 speelde in het vraagstuk van de burgerrechten voor zwarten, krijgt in de geschiedschrijving de nodige aandacht en waardering. Haar naoorlogse rol als voorvechtster voor de rechten van de zwarte bevolking is daarentegen veronachtzaamd en ondergewaardeerd. Dit is te wijten aan de moeilijke toegankelijkheid van het bronnenmateriaal, het idee dat de positie als vrouw van de Amerikaanse president het hoogste is wat een vrouw kan bereiken en de angst afbreuk te doen aan haar reputatie. Voor dit laatste voorbehoud is echter geen reden. In haar dissertatie zal Mieke van Thoor aantonen dat Eleanor Roosevelt's naoorlogse inbreng juist groter was dan haar optreden daarvoor. In *Historica* zal zij ingaan op de vraag in hoeverre Eleanor Roosevelt de burgerrechtenbeweging omarmde.

Precedenten scheppen en doorbreken

Eleanor Roosevelt gaf een geheel eigen invulling aan het ambt van first lady. Zij was niet alleen de gastvrouw van het Witte Huis, maar was ook actief betrokken bij president Franklin D. Roosevelt's New Deal. Omdat de president in een rolstoel zat, reisde Eleanor in zijn plaats Amerika door en bracht verslag uit over de toestand in het land. Daarnaast probeerde zij als een soort ombudsvrouw een intermediair te vormen tussen overheid en burger. Haar aandacht voor de situatie van de zwarten kwam in eerste instantie voort uit haar betrokkenheid bij de underdog in de Amerikaanse samenleving. Geleidelijk kreeg zij dankzij haar vriendschap met belangrijke zwarte leiders meer inzicht in het rassenvraagstuk.

Dankzij de New Deal werden de groepen die in Amerika traditioneel buiten de boot waren gevallen niet langer uitgesloten. Maar omdat FDR de steun van de conservatieve Zuidelijke Democraten nodig had om de New Deal-programma's door het congres aanvaard te krijgen, waren de mogelijkheden om de discriminatie en segregatie aan te pakken beperkt. De strijd tegen crisis en werkloosheid kwam op de eerste plaats. Later eiste de Tweede Wereldoorlog Roosevelt's aandacht volledig op.

Omdat Eleanor Roosevelt geen gekozen ambt bekleedde, kon zij zich principiëler opstellen dan de president en zijn adviseurs. Eleanor verklaarde later dat zij zelf de agitator was die FDR, de raspoliticus, aanspoorde. Via haar krantecolumn *My Day*, die zes maal per week verscheen, was zij in staat om haar standpunten doeltreffend uiteen te zetten. FDR gebruikte Eleanor en haar column regelmatig om politieke proefballonnetjes op te laten. Het grote politieke voordeel hiervan was dat FDR altijd nog kon zeggen dat hij niets met haar kon aanvangen: "poor thing, she's just made that way." Op die manier kon hij bepalen hoe ver hij kon gaan.

Eleanor Roosevelt
(Franklin D. Roosevelt Library)

'Eleanor Clubs'

Naarmate de jaren dertig vorderden, werd de belangstelling van de New Deal voor de zwarten in toenemende mate met Eleanor Roosevelt geïdentificeerd. Haar rol als intermediair bezorgde de zwarten een stem in het Witte Huis en zwarte leiders zoals Walter White en Mary McLeod Bethune kregen toegang tot de kringen van de president. Eleanor bezocht zwarte kerken en scholen, verscheen op interraciale bijeenkomsten, poseerde samen met zwarten voor foto's en leende haar naam aan burgerrechtenorganisaties voor het werven van fondsen en nieuwe leden. De waardering voor deze aandacht kwam tot uitdrukking tijdens de presidentsverkiezingen van 1936: degenen die over kiesrecht beschikten, keerden de partij van Lincoln de rug toe en kozen voor die van Roosevelt. Hoewel er geen eensgezindheid bestaat over de mate waarin de zwarten van Roosevelt wettten hebben geprofiteerd, constateerde historicus Harvard Sitkoff: "The president's pronouncements counted for more to them than his refusal to battle behind the scene."

Niet alleen de zwarten zagen Eleanor als een autoriteit, ook de conservatieve blanken dichtten haar groot gezag toe. De kritiek die zij vooral uit het Zuiden te verduren kreeg voor het doorbreken van de raciale verhoudingen was enorm. De geruchten dat de *first lady* in hoogsteigen persoon zwarte werksters opgestookt zou hebben om 'Eleanor Clubs' te vormen, waren zo hardnekkig dat Eleanor de FBI verzocht om de zaak uit te zoeken. Er werd geen bewijs gevonden dat de werksters en masse samen dag in de week het werk neerlegden en de dag doorbrachten met het opzettelijk van de stoep duwen van blanken of, zoals een andere variant luidde, dat de leden van de club ontslag namen als hun werkgevers minachtende opmerkingen maakten over de Roosevelt. De boodschap was echter duidelijk. Al voor de verkiezingen van 1936 verschenen buttons met de tekst *We Don't Want Eleanor, Either*.

'Setting our own house in order'

Door de Tweede Wereldoorlog werden de Verenigde Staten geconfronteerd met de enorme discrepantie tussen de deelname aan een buitenlandse oorlog om de democratie te verdedigen en de openlijke veronachtzaming van de burgerrechten voor de zwarte bevolking in de VS zelf. 'Double V for victory', werd de leus onder de zwarten. In een serie van *Negro Digest* in 1943, waarin vooraanstaande blanken werd gevraagd wat zij zouden doen als zij in de schoenen van de zwarten zouden staan, verklaarde Eleanor "If I were a Negro today, I think I would have moments of great bitterness. It would be hard for me to sustain my faith in democracy." Desondanks betoogde ze dat "I would not do too much demanding." Het was belangrijk om vrienden te koesteren en "among them there would undoubtedly be some white people." Eleanor begreep tevens dat het essentieel was dat er vooruitgang werd geboekt, het eerst waar dat het makkelijkst zou gaan. Een burger in een democratie had onvervreemdbare rechten en dat waren de vier vrijheden: gelijkheid voor de wet, gelijkheid in opleidingsmogelijkheden en economische mogelijkheden en gelijkheid in deelname aan de regering via stemrecht. Sociale gelijkheid, vriendschappen en vermenging tussen de rassen waren moeilijk te verwezenlijken door intense vooroordelen. Zulke relaties kon je noch dwingen noch tegenhouden. Die ontstonden vanzelf. Eleanor waarschuwde tegen acties die zoveel bitterheid zouden veroorzaken dat de strijd voor de burgerrechten geschaad zou worden en de verworvenheden in gevaar zouden worden gebracht.

Intussen namen na 1945 de raciale spanningen toe. Blank Amerika moest ervan overtuigd worden dat "[T]he ideal of

democracy is not in this country existent today any more than it is in many other countries. [b]ut we have aspirations," verklaarde Eleanor. Daarom was het de hoogste tijd "[to] wake up and work for it." Zelf leverde ze op verschillende niveaus haar bijdrage: in de Verenigde Naties, de burgerrechtenbeweging, de Democratische partij en via de publieke opinie.

De internationalisering van het rassenvraagstuk werd een feit door de Tweede Wereldoorlog. Tweederde van de wereldbevolking was niet blank en wilde de Amerikaanse *way of life* enige aantrekkingskracht hebben op nieuwe naties, dan moest de leidende democratie in de wereld het goede voorbeeld geven. In de zich snel ontwikkelende Koude Oorlog greep de Sovjet-Unie elke kans aan om de burgerrechtenkwesitie in de VS in haar voordeel te gebruiken. Als Amerikaans gedelegeerde naar de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties en Amerikaans lid van de VN Commissie voor de Rechten van de Mens van 1946 tot 1953, werd Eleanor hierdoor herhaaldelijk in verlegenheid gebracht. Zij werd gedwongen de Amerikaanse politiek te verantwoorden en zelfs te verdedigen tegenover de Sovjet-Unie.

Dit vormde voor Eleanor een extra drijfveer om haar directe bijdrage aan de burgerrechtenbeweging op het nationale niveau te vergroten. Omdat de NAACP streefde naar volledige integratie van de zwarte bevolking in de samenleving via vreedzame hervormingen binnen het systeem, nam Eleanor in 1945 het aanbod aan om zitting te nemen in het bestuur. Op die manier versterkte zij de organisatie en bepaalde zij mede het beleid. Behalve als bestuurslid was Eleanor eveneens werkzaam in diverse commissies binnen de organisatie. Zij was betrokken bij de campagne om het ledenaantal te verdubbelen naar een miljoen leden, zij fungeerde als voorzitter in diverse onderzoekscommissies, bezocht de afdelingen door het hele land en steunde de organisatie met haar columns en artikelen. Haar prestige werkte ook als een stabiliserende kracht toen de NAACP in de verdediging werd gedwongen na beschuldigingen van communistische infiltratie.

Als interraciale organisatie had de NAACP zelf ook te maken met het probleem van de *color line*. Conflicterende ideeën verdeelden de 'gematigde' en 'radicale' hervormers. Eleanor Roosevelt's gematigde positie was niet onbelangrijk voor de richting die de NAACP zou inslaan. Zij vervulde namelijk een grote *public relations*-rol voor de NAACP.

Naast de NAACP was Eleanor Roosevelt actief binnen de National Council of Negro Women. In deze organisatie, die werd geleid door haar vriendin Mary McLeod Bethune, werd de strijd voor gelijkheid voor zwarten en vrouwen gecombineerd. De NCNW wilde op *grass roots*-niveau sterke organisaties van de grond tillen ter ondersteuning van de desegregatie van onder meer scholen en huisvesting en de registratie van kiezers. Wie beter dan vrouwen konden zich daar bij uitstek voor inzetten.

Een "particularly thorny problem"

In de Democratische partij kwam Eleanor's raciale overtuiging in conflict met haar politieke voorkeur. Na de dood van FDR bleef zij sterk betrokken bij de partij. Presidentskandidaten konden niet om het instituut Roosevelt heen en bemerkten dat zij een "particularly thorny problem" kon vormen. Eleanor had in 1945 van de partij elk politiek ambt kunnen krijgen dat ze wilde. Maar zij wees alle aanbiedingen af. Ze wilde niet gedwongen zijn de partijlijn te volgen terwijl de reactionaire Zuidelijke Democraten haar grootste critici waren. Toch hechtte zij groot belang aan de handhaving van de New Deal-coalitie van vakbonden, liberalen, zwarten en vrouwen en het in bedwang houden van de conservatieve Democraten. Al bij de presidentsverkiezingen van

If I were a Negro today, I think I would have moments of great bitterness

1948 bleken deze twee zaken onverenigbaar. De Zuidelijke Democraten stapten uit de partij uit protest tegen de burgerrechtenpolitiek van Truman. Dankzij de steun van de zwarte kiezers wist Truman toch de verkiezingen te winnen. Eleanor was woedend en riep op om de Dixiecrats niet meer terug te nemen in de Democratische partij.

Koos zij in 1948 voor haar principes, bij de presidentsverkiezingen in 1956 verkoos zij een pragmatisch politiek standpunt. Zij steunde haar goede vriend Adlai Stevenson die een partijprogramma wenste dat in gematigde bewoordingen sprak over de burgerrechten. Het kwam haar op forse kritiek van de zwarte leiders te staan en kostte haar enige *good-will* die niet direct weer kon worden hersteld. Stevenson won de nominatie maar verloor de verkiezingen van de Republikein Dwight Eisenhower. In een interview een jaar nadien gaf Eleanor toe een foute inschatting gemaakt te hebben. Zij betwijfelde of de Democratische partij een nationale rol van belang kon spelen totdat een jonge Democraat op zou staan die de moed en de kwaliteit had de partij te zuiveren van reactionaire krachten. Zelf zou ze graag een hergroepering van de progressieve elementen in de Republikeinse partij met de Noordelijke democraten willen zien.

De meest gehate vrouw in het Zuiden

In de jaren vijftig werden de tegenstellingen tussen de zwarte bevolking en de conservatieve blanken zichtbaarder en daardoor scherper. Trumans opvolger, de Republikein Eisenhower die in 1953 in het Witte Huis kwam, voelde er weinig voor het rassenvraagstuk veel aandacht te geven. Deze Republikeinse "do-nothingness"-houding van de regering-Eisenhower stuitte Eleanor tegen de borst. Intussen verklaarde het Hoogerechtshof in 1954 in de beroemde uitspraak 'Brown vs Board of Education of Topeka' de segregatie in het openbaar onderwijs ongrondwettig. In het blanke Zuiden stuitte deze gedwongen integratie op grote weerstand. De strijdbaarheid van de zwarte bevolking van de andere kant nam toe. De nadruk verschoof nu van de juridische strijd die de NAACP had gevoerd naar massaal, gewelddoos verzet in het Zuiden. Martin Luther King werd de nieuwe zwarte leider.

Eleanor had altijd terughoudend gereageerd op verzoeken om hulp van blanke *liberals* uit het Zuiden vanwege de heftige reacties die haar naam daar bij de meeste mensen opriep. Zij werd na Harriet Beecher Stowe de meest gehate vrouw in het Zuiden genoemd. Daarom wilde ze voorkomen dat degenen die bang voor haar waren, zo schreef ze een vriendin, zich op haar concentreerden als een gevaar. Het leek haar beter ervan uit te gaan dat "[A]ll progress is good even though is seems so slow." Maar nu het Zuiden een schokkend wetteloos gedrag en minachting voor het Amerikaanse Hoogerechts-

hof liet zien, constateerde Eleanor dat de tijd was gekomen voor alle burgers met overtuigingen om zich uit te spreken. Ze uitte haar schaamte over de drie jaar die verstreken waren sinds de *Brown*-uitspraak en vertrok naar Texas om er te spreken. Een valse bommelding weerhield haar er niet van te verklaren dat president Eisenhower "as aggressive as a meek little rabbit" was geweest. Door zijn gebrek aan leiderschap, sprak ze verwijtend, was de situatie in het Zuiden sterk verslechterd. Terwijl ze sprak werd voor het gebouw gedemonstreerd en op de borden stond *Eleanor Go Home*.

Maar nu Eleanor er eenmaal was, bleef ze. Hoewel deelname aan de sit-ins beperkt bleef tot erover dromen, trad ze in 1962 wel op als voorzitter van een commissie die het gewelddadige optreden van politie en justitie tegen de freedom riders onderzocht. Ook steunde zij

King in zijn oproep aan president Kennedy om de orde te herstellen en een *executive order* uit te vaardigen die segregatie in het Amerikaanse leven zou verbieden. King schreef Eleanor: "Your name and influence will aid us immeasurably in creating the kind of moral pressure that may cause the president to sign." Van haar kant nodigde Eleanor King uit om samen met Minister van Justitie Robert Kennedy te verschijnen in haar nieuwe discussieprogramma op televisie. Zo ver kwam het niet meer. De *Chicago Defender* schreef als reactie op haar overlijden: "[she was] an engineer who built bridges."

Als presidentsvrouw fungeerde Eleanor Roosevelt als intermediair en stimulator van FDR. Zij was redelijk onafhankelijk maar moest zich toch binnen de marges van de New Deal-politieke beweging. De burgerrechtenbeweging begon zich in die tijd meer te ontwikkelen en de Tweede Wereldoorlog was een katalysator in de strijd. In de naoorlogse periode werden de belangen groter en de situatie mede door de Koude Oorlog complexer. Eleanors rol veranderde natuurlijk ook. Haar speelruimte nam toe en daardoor vergrootte haar politieke invloed zich. Maar naarmate haar politieke inbreng op verschillende niveaus toenam, kreeg ze te maken met meer tegenstanders. Zij werd genoodzaakt meer te manoeuvreren tussen machtspolitieke factoren en haar idealen voor de burgerrechten. Doordat ze bruggen probeerde te slaan, maakte ze het meer mensen minder naar de zin. Mede daardoor leek het alsof ze de burgerrechtenbeweging niet volledig omarmde.

Mieke van Thoor is als AIO werkzaam op het Roosevelt Study Center in Middelburg en zal promoveren aan de Rijksuniversiteit Leiden.

Het Amerika der vrouw

Berteke Waaldijk

Onlangs verscheen het proefschrift *Het Amerika der Vrouw, Sekse en Geschiedenis van maatschappelijk werk*, waarin Berteke Waaldijk de historische onzichtbaarheid van maatschappelijk werk - 'zinloze betutteling in de marge van de verzorgingsstaat' - in verband brengt met sekse. Zij onderzocht hoe maatschappelijk werksters in Nederland en de Verenigde Staten omgingen met beelden van vrouwelijkheid die kleefden aan het 'helpen' bij sociale problemen. Waaldijk wil met haar proefschrift laten zien dat het motto 'voorkomen is beter dan genezen' niet alleen tot onderwaardering van sociaal werk door tijdgenoten leidde, maar ook de geschiedenis van maatschappelijk werk (en dus maatschappelijk werksters) onzichtbaar maakte. Bij de verdediging van haar proefschrift lichtte zij haar project als volgt toe.

Mijnheer de rector, hooggeachte commissie, dames en heren,

Het *Amerika der Vrouw, Sekse en Geschiedenis van maatschappelijk werk*, bevat een studie die ik ben begonnen uit verbazing en verontwaardiging. Verbazing en verontwaardiging over de *vanzelfsprekendheid* waarmee het belang van sociale beroepen (in al hun verscheidenheid) marginaal lijkt te zijn, over het gemak waarmee in het bijzonder maatschappelijk werk zo vaak onzichtbaar wordt. Wanneer kindermishandeling moet worden gesignaleerd en bestreden, doen maatschappelijk werksters en werkers dat onder de vlag van de *vertrouwensarts* en de *kinderrechter*, wanneer men vreest dat sociale uitkeringen ten onrechte worden ontvangen, lijkt het of de maatschappelijk werker bij de politie werkt en is hij een opeens een sociaal-rechercheur. En wanneer instellingen van maatschappelijk werk zich moeten legitimeren, dan moeten zij dat doen door ofwel in de taal van de markt uit te leggen dat hun produkt in geldens meetbare resultaten oplevert, ofwel door zich te verdedigen tegen het verwijt dat zij niet meer doen dan wat sociaal lapwerk dat de werkelijke oorzaken van sociale problemen ongemoeid laat.

Hoe kwam het - zo vroeg ik mij af - dat maatschappelijk werk in het niets lijkt te verdwijnen wanneer discussies gevoerd worden in termen van het recht, de markt of de politiek?

Als feministisch historica sta ik in de wetenschappelijke traditie der vrouwenstudies. Een traditie - en daar ben ik blij en trots over - waar bij uitstek onzichtbaarheid en marginaliteit als constructies worden geproblematiseerd. Ik besepte dan ook terdege dat deze niet in één nacht vorst zijn ontstaan en dat zij evenmin - hoe verontwaardigd men ook is - zomaar kunnen worden opgeheven. Zowel zichtbaarheid als onzicht-

baarheid, zowel bijzonder-zijn als gewoon-zijn, zijn altijd het resultaat van complexe historische ontwikkelingen en elke betekenis - in dit geval de betekenis van maatschappelijk werk - is het produkt van strijd om toegang tot dominante ver-

toegen. Ik heb daarom een geschiedenis van het vak maatschappelijk werk geschreven die is opgebouwd rond dat proces van beeld- en betekenisvorming. Welke betekenissen kreeg sociale arbeid op verschillende momenten en op verschillende plaatsen toegekend? Waarvan hing het af of maatschappelijk werk economisch, wetenschappelijk of politiek belangwekkend gevonden werd? Met welke strategieën werd professionele sociale hulpverlening gelegitimeerd? Probeerden de grondleggers van het maatschappelijk werk zelf hun vak meer en beter zichtbaar te maken? Had - met andere woorden - mijn verbazing en mijn ergernis ook voorgangers? Ik heb mij bij het beantwoorden

van deze vragen geconcentreerd op de periode waarin voor het eerst sprake was van een expliciet streven naar beroepsmatig sociaal werk. Ik beperkte mij bovendien tot maatschappelijk werk in de enge (ik moet eigenlijk zeggen in toenemende mate enge) zin van dat woord; ik liet vele afspelingen en specialismen buiten beschouwing. Geen aparte aandacht dus voor opbouwwerk, personeelswerk, inrichtingswerk, zwakzinnigenzorg, jeugdwerk, spelotheken of de buitenschoolse opvang, hoezeer dat alles ook behoort tot het rijke nageslacht van dat wat rond 1900 tot 'sociale arbeid' gerekend werd. Helaas, het verhaal werd zo al vol genoeg.

Comparatief onderzoek

Ik gaf dit onderzoek de vorm van een internationale vergelijking en onderzocht maatschappelijk werk in twee landen,

Hadden mijn verbazing en ergernis ook voorgangers?

namelijk die landen waar de twee oudste opleidingen voor maatschappelijk werk gevestigd waren: **Nederland**, waar in 1899 de eerste full-time-opleiding voor maatschappelijk werk, later de zogenaamde School voor Maatschappelijk Werk, van start ging, en de **Verenigde Staten**, waar in New York een jaar eerder de oudste beroepsopleiding in deeltijd tot stand kwam.

Over mogelijkheden en beperkingen van comparatief onderzoek valt veel te zeggen, voor mij was het cruciaal dat ik de verhouding van het professioneel-sociale denken tot andere vertogen een **specifieke** geschiedenis wilde geven. Ik wilde zien hoe verschillende politieke, intellectuele en institutionele contexten ook verschillende kansen en belemmeringen bevatten voor de concepties van een nieuw vak als maatschappelijk werk. Ik wilde kunnen overwegen ... en afwegen welke factoren een rol speelden bij het totstandkomen van definities van maatschappelijk werk.

Ik geloof dat een zorgvuldige vergelijking duidelijk kan maken dat in een oppervlakkige gelijkenis een wereld van verschil kan schuilen en dat daarmee inzicht verdiept kan worden. Ik zal dit illustreren met het volgende voorbeeld. Zowel in New York als in Amsterdam werd in de vroege jaren tien bij de genoemde scholen hevig gediscussieerd over de vraag welke rol wetenschap moest spelen in de opleiding van maatschappelijk werksters. In New York verzette Mary Richmond - initiatiefneemster voor de school - zich met hand en tand tegen de invloed van academische geleerden, die hun doorzettingsvermogen 'slechts' hadden aangetoond met het schrijven van een proefschrift. Richmond wilde een opleiding waar de serieuze en systematische reflectie op de praktijk-ervaring van armbezoekers (en dat waren in die tijd veel vaker vrouwen dan academici) centraal stond: **doorvragen** naar wat er nu precies gebeurde wanneer individueel hulp werd verleend, de resultaten daarvan in kaart brengen en een methodologie opbouwen. In deze discussie bond zij de strijd aan met het prestige van academische sociale wetenschappen. Zij kón dat doen omdat zij niet alleen stond en gesteund werd door de grote particuliere armenzorgorganisaties, die haar gezag erkenden. Van deze organisaties kwam bovendien het geld dat haar in staat stelde haar ideaal uit te voeren, weliswaar niet binnen de school waar de sociologen aanvankelijk leken te winnen, maar ernaast, zodat zij de eerste 'voortgezette opleiding' voor maatschappelijk werk kon opzetten.

Ook in Amsterdam discussieerde men in die jaren over de verhouding tussen de praktijk en de wetenschap in de opleiding, maar bij nadere beschouwing blijkt dat hier het accent werd gelegd op het probleem in hoeverre de jonge vrouwen die de school bezochten, in staat waren wetenschappelijk na te denken. De discussie werd hier gevoerd als een discussie over het belang dat vrouwen hadden bij ofwel meer praktische training ofwel bij een wetenschappelijke scholing. Het professionele belang van **het maatschappelijk werk zelf** bij wetenschap of bij een methodologie kwam als zodanig niet aan de orde. In een context zonder de ambities van grote en rijke organisaties van particuliere armenzorg en zonder de annexatie-drang van de opkomende sociale wetenschappen was het voor een vrouw als Muller-Lulofs in Amsterdam onmogelijk haar ideeën over professionaliteit in de hulpverlening om te zetten in een feitelijke beroepsopleiding.

Schatkamer

Met deze vergelijking kom ik op het centrale argument van mijn boek: de plaats die gemaakt kon worden voor professioneel maatschappelijk werk hield verband met de mogelijkheden van sekse, met het denken over en de ruimte voor vrou-

wen en vrouwelijkheid. **Somber gesteld:** de onzichtbaarheid van sociaal werk is de onzichtbaarheid van vrouwen. **Optimistisch gesteld:** de schatkamer van de geschiedenis van sociaal werk is een schatkamer voor alternatief denken over sekse (voor het feminisme zo u wilt). Iets wat je overigens ook om kunt keren. Want in een schatkamer waande ik mij wel tijdens dit onderzoek. Op talloos veel manieren heeft het maatschappelijk werk in Nederland en de VS in de eerste helft van de twintigste eeuw het recht van spreken over sociale problemen opgeëist. Ik wil hier in drie punten de vergelijkende conclusies van die rijke erfenis samenvatten:

Ten eerste noem ik de verhouding tussen maatschappelijk werk en politiek. In de Verenigde Staten zagen sociaal werkers veel eerder en veel vaker mogelijkheden zich 'als sociaal werker' uit te spreken over sociale wetgeving en sociale politiek. Vanaf het moment dat in 1912 een commissie onder lei-

ding van Opbouwwerkster avant la lettre Jane Addams de principes van Progressief Overheidsbeleid voor presidentskandidaat Roosevelt formuleerde, tot de felle discussies over steun aan de New Deal op de National Conference of Social Work in de vroege jaren dertig, was er binnen het sociaal werk, onder vrouwen en mannen, kader en voetvolk, het besef dat maatschappelijk werk iets te zeggen had over structurele aanpak van sociale problemen. In vergelijking

daarmee waren de Nederlandse maatschappelijk werkers/werksters bescheidener. Op de langere termijn had echter de Nederlandse depolitiserings van de maatschappelijke hulpverlening tot gevolg dat het draagvlak voor een systeem van sociale zekerheid groter kon worden. Na '45 vonden links en rechts, liberaal en confessioneel, zich in principe in een systeem van sociale zekerheid waarin de deskundigheid van de sociaal werker een bemiddelende rol speelde.

Als een tweede punt noem ik de samenhang tussen maatschappelijk werk en de vrouwenbeweging in beide landen.

In Nederland heeft het maatschappelijk werk zich explicieter en consequenter dan in de Verenigde Staten verhouden tot de vrouwenbeweging. Veel aspecten van sociale hulpverlening werden daardoor in Nederland in eerste instantie geformuleerd als voor vrouwen specifieke problemen: de noodzaak van persoonlijke 'rijpheid', 'zelfbeheersing', 'ervaring' en de niet zonder gevaar voor zedelijkheid te verkrijgen kennis van de praktijk. Dit had - omgekeerd - tot gevolg dat veel feministen en de vrouwenbeweging zich in Nederland lange tijd met sociaal werk identificeerden. Een van de consequenties was dat in het befaamde boek Van Moeder op Dochter aan vrouwen een natuurlijke zorg voor sociaal welzijn wordt toegedicht. Dat doet nu ouderwets aan, maar in het baanbrekend werk van de vrouwenhulpverlening in de jaren zeventig en tachtig is dit oude bondgenootschap in moderne en belangwekkende vorm herleefd. Een traditie waar men - met alle voorbehoud tegen gouvernementalisme in de Nederlandse vrouwenbeweging - fier op mag zijn.

Bevoogdende betweetster

Mijn derde en volgens mij belangrijkste conclusie is niet zozeer een inhoudelijk verschil of overeenkomst tussen Nederlands en Amerikaans maatschappelijk werk, als wel een uitspraak over de geschiedenis van het maatschappelijk werk in beide landen. Zij luidt zo: vrijwel alle inhoudelijk werkelijk vernieuwende, en op de lange termijn belangwekkende inzichten van maatschappelijk werk komen voort uit de creatieve en ambitieuze manier waarop vrouwen in dit vak omgingen met hun (al dan niet gedeeltelijke) uitsluiting van politieke en wetenschappelijke macht. Wanneer Jane Addams en Emilie Knappert dominee hadden kunnen

Wanneer Jane Addams en Emilie Knappert dominee hadden kunnen worden, hadden zij nooit de grondslag gelegd voor opbouwwerk in Chicago en Leiden.

worden, dan hadden zij nooit de grondslag gelegd voor bouwwerk in de volkshuizen in Chicago en Leiden; wanneer Breckinridge en Abbott hoogleraar economie en sociologie hadden kunnen worden, dan hadden zij nooit een academische opleiding voor maatschappelijk werk en sociaal beleid opgericht die hen op hoge leeftijd alsnog hoogleraar maakte. Wanneer de Nederlandse maatschappelijk werkers niet tot vervelens toe gevraagd was de eigen persoonlijkheid te bevragen op geschiktheid en rijpheid, dan hadden zij nooit de mogelijkheden van zelf-reflectie van het moderne social casework onderkend.

Over deze laatste conclusie heb ik mij het meest verheugd. Het was een vreugde te ontdekken hoe gevarieerd door vrouwen werd omgegaan met de mogelijkheden en beperkingen die aan hun sekse kleefden. Zij maakt bovendien een herziening van de beeldvorming van de maatschappelijk werkster als een bevoogdende betweetster mogelijk.

Een van de zeldzame gelegenheden waarin in Nederland een maatschappelijk werker voor het grote publiek zichtbaar wordt gemaakt, is de speelfilmserie over de familie Flodder. Denkend aan Alice Salomon die eens maatschappelijk werk 'het Amerika der Vrouw' had genoemd, was ik benieuwd naar de gevolgen van het bezoek aan de 'nieuwe wereld' voor juist deze maatschappelijk werker had. En wat blijkt? Ook in de parodie is de sekse van het maatschappelijk werk veranderlijk. In 'Flodder naar Amerika' heeft mijn serieuze conclusie dat de kracht van het sociaal werk gelegen is in de erfenis van vrouwen die traditionele vrouwenrollen verwierpen, haar komisch bedoelde tegenhanger in een per ongeluk uitgevoerde operatie die van Sjakie de maatschappelijk werker een maatschappelijk werkster maakt.

In Nederland heeft het maatschappelijk werk zich explicieter en consequenter dan in de Verenigde Staten verhouden tot de vrouwenbeweging

Tussen 'genezen' en 'voorkomen'

In de geschiedenis die ik - ernstig en welgemeend - geschreven heb, is de flexibiliteit, de veranderlijkheid, en de historiciteit van de sekse van maatschappelijk werk de verdienste van professionele vrouwen. Vrouwen die - en daarmee kom

ik aan het slot van mijn betoog - in hun voorstellen om anders naar sociale problemen te kijken tegelijkertijd zichzelf en de mensen die voorwerp waren van hun sociale 'bemoeizucht' veranderden.

Lang voordat in Nederland en Amerika verzorgingsstaten tot stand kwamen (en lang voordat zij weer met afbraak bedreigd werden) begrepen **deze vrouwen** dat verantwoordelijkheid voor sociaal welzijn com-

plexe dilemma's met zich meebracht. Zij eisten het professionele recht op om zelf met die keuzes geconfronteerd te worden. Hun inzichten kwamen voort uit een welbegrepen en persoonlijk belang bij het doorbreken van de simpele tegenstelling tussen gevoel en verstand, die hun alleen het gevoel zou laten, tussen ervaring en wetenschap, die hun alleen de ervaring zou laten, tussen 'genezen' en 'voorkomen', die aan hen en aan het voor hen zo dierbare maatschappelijk werk alleen de marginaliteit van het dweilen met de kraan open zou laten. Het is dat inzicht dat vandaag de onmisbare argumenten levert voor de voortzetting en uitbouw van een behulpzame verzorgingsstaat.

Berteke Waaldijk is historica en werkt als universitair docent bij de Vakgroep Vrouwenstudies Letteren van Universiteit Utrecht en is 25 januari j.l. aan de Erasmus Universiteit Rotterdam gepromoveerd.

Berteke Waaldijk, *Het Amerika der vrouw. Sekse en geschiedenis van maatschappelijk werk in Nederland en de Verenigde Staten*. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1996.

HISTORICA

Ja, ik neem/geef een jaarabonnement op HISTORICA*

A abonnee f 27,50 B instelling-abonnee f 35,--

Naam

Adres

Postcode

Plaats

Stuur de acceptgiro naar:

Naam

Adres

Postcode

Plaats

Stuur deze bon of een briefkaart naar: VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam, of bel naar redactie Historica, telefoon 071-5215873.

* Omcirkel wat van toepassing is

HISTORICA

Ja, ik word vvg-lid en ontvang automatisch HISTORICA met ingang van 1996

Contributie 1996*

A f. 35,00 (studentlid, ovv collegekaartnummer)

B f. 50,00

Naam

Adres

Postcode

Plaats

Stuur deze bon of een briefkaart naar: VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam, of bel naar redactie Historica, telefoon 071-5215873.

* Omcirkel wat van toepassing is

De ambivalentie van het handwerken

Mineke van Essen

Op 27 april jl. werd de tentoonstelling van de Algemeen Nederlandse Vrouwenvereniging Tesselschade-Arbeid Adelt geopend in het Paleis Het Loo. In de vorige *Historica* lichtte Vilan van de Loo, schrijfster van het jubileumboek *Toekomst door traditie. 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt*, al een tipje van de sluier op. Hieronder volgt een bewerking van de lezing over het handwerken die Mineke van Essen gehouden heeft bij de opening van de tentoonstelling.

Nederlands' oudste vrouwenverenigingen Arbeid Adelt en Tesselschade hebben een rijk verleden en een veelzijdig heden, die beide mooi worden uiteengezet in het boek van Vilan van de Loo, *Toekomst door traditie. 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt*.¹ Ik kan hier die geschiedenis onmogelijk recht doen en dat probeer ik dus niet eens. Van de drie pijlers waarop Tesselschade-Arbeid Adelt rust - handwerken verkopen, opleidingen initiëren, stipendia verlenen - heb ik er één uitgekozen: het handwerken. Niet met de bedoeling om aan dat onderwerp een grondige beschouwing te wijden, dat zou onmogelijk kunnen, maar alleen om er 'een beetje mee te spelen'. Ik combineer daarvoor de begrippen 'toekomst' en 'traditie' uit de titel van de tentoonstelling met mijn eigen historische deskundigheid, de opvoeding en het onderwijs. Als vertrekpunt neem ik twee onderwijzeressen, van wie de één een bekend schrijfster werd en de ander een gerespecteerd pedagoog. Allebei hebben ze zich uitgelaten over het handwerken, al hebben ze hun historische status aan andere dingen te danken. Wat ik via hen en Tesselschade-Arbeid Adelt een beetje lichtvoetig wil laten zien, is dat je op verschillende manieren tegen de betekenis van het handwerken kunt aankijken. Ik noem dat de ambivalentie van het handwerken.

Een geborduurd randje

Hoewel handwerken het epitheton vrouwelijk met zich droeg, hielden niet alle vrouwen van handwerken. De schrijfster Carry van Bruggen bijvoorbeeld (1881-1932) had er een hartgrondige afkeer van en verwerkte die aversie hier en daar in haar romans.² Ze wist waar ze het over had. Als kind al werd ze na schooltijd naar een breischooltje gestuurd en later, toen ze als opgroeiend meisje op de normaalschool - het minder prestigieuze zusje van de kweekschool die nu de PABO heet - voor onderwijzeres werd opgeleid, moest ze zich eindeloze uren lang met handwerken bezighouden omdat onderwijzeressen nu eenmaal ook een handwerkakte nodig hadden. Het meest uitgesproken etaleerde ze haar afkeer in *De klas van twaalf*, de enige meisjesroman die ze schreef.³ Het boek gaat over de belevenissen van twaalf meisjesleerlingen van een - naar mijn inschatting vroeg-twintigste-eeuwse - normaalschool. De handwerklessen komen prominent aan bod. Nel, de heldin van het boek en volgens letterkundigen Van Bruggens alter ego, saboteert alle thuis te maken handwerkopdrachten die de lerarens opgeeft. Dat gaat een hele tijd goed, maar als de 'juffrouw' de opdrachten aan het einde van het schooljaar wil beoordelen, breekt natuurlijk toch het uur van de waarheid aan. De klas van twaalf, solidair met de door hen

Letje Kooistra in haar Groningse tijd. (Het vijftienvijftig jarig bestaan der Gemeentekweekschool voor onderwijzeressen te Groningen 1876)

bewonderde klasgenote die zegt schrijfster te willen worden, schiet *en masse* te hulp. Telkens als een van de meisjes haar werk heeft laten keuren, laat zij onder het teruglopen naar haar plaats onopvallend een van haar werkstukken - een hiel-tje, een geborduurd randje, een stop - op de bank van haar benarde klasgenote vallen. Dank zij de werkstukken van haar vriendinnen komt Nel zonder problemen de beoordeling door. Opvallend is, dat de schrijfster dit staaltje van bedrog min of meer vergoelijkt, terwijl ze op andere plekken in het boek morele oordelen absoluut niet schuwt. Sterker nog, het is de bedrogen handwerkleerare die er in deze meisjesroman van langs krijgt. Haar vooroordeel tegen de schrijfster in de dop die de lessen het hele jaar gedwarsboemd heeft, uit zich in de becijfering van de 'geleende' werkstukken. Die valt bij de heldin systematisch een punt lager uit dan bij de maaksters zelf. Dit 'gemene' gedrag roept bij de klas van twaalf grote verontwaardiging op.

Onerlijk is in het verhaal dus niet de klas van twaalf, maar de lerares. Je zou haar kunnen zien als de verpersoonlijking van een in Van Bruggens visie onrechtvaardig systeem waarin alle meisjes, of ze er nu aanleg voor hadden of niet, moesten leren handwerken. Het was een vanzelfsprekendheid die deel uitmaakte van het traditionele beeld van 'de' vrouw als echtgenote, moeder en huisvrouw. Carry van Bruggen verzette zich tegen die traditie. Zij stond een ander, een nieuw vrouwenbestaan voor, waarin niet sekse maar capaciteiten en verlangens van individuele vrouwen de richting bepaalden.⁴ De traditie van het handwerken stond in haar perspectief zo'n nieuwe toekomst van vrouwen in de weg.

Kortzichtig

De andere onderwijzeres die ik hier voor het voetlicht wil brengen, is Nederlands' bekendste vroeg-twintigste-eeuwse pedagoge Ietje Kooistra (1861-1923).⁵ Zij keek naar het handwerken vanuit het perspectief van het kind. Op een steenworp afstand van Paleis Het Loo, in de gemeente Apeldoorn waar zij - dit jaar precies een eeuw geleden - de leiding op zich had genomen van Nederlands' enige Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen, schreef zij in 1904 een filippica tegen het handwerken als verplicht vak voor lagere schoolmeisjes.⁶ Zoals het een goed pedagoog betaamt, ging ze uit van de individuele leerling. Voor haar impliceerde dit het afzien van sekse-onderscheid. Lagere-schoolkinderen, of het nu jongens of meisjes waren, moesten naar haar opvatting algemene vorming krijgen. Leren handwerken hoorde daar niet bij, dat beschouwde ze als vakonderwijs voor huishouden en beroep. Ook als de handwerklessen na de reguliere schooltijd plaatsvonden en dus niet ten koste van de algemene vorming gingen, bleef ze er tegen; dan zouden meisjes zwaarder belast worden dan jongens en zou hun gezondheid schade lijden door gebrek aan ontspanning, beweging en frisse lucht. Ten slotte keerde ze zich vanuit haar individuele benadering van het kind tegen de vanzelfsprekende aanname dat alle meisjes, omdat ze van het vrouwelijk geslacht waren, handwerken leuk vonden. Ze schreef:

"Hoewel er onder de kinderen echte huismoedertjes zijn, die graag handwerken doen, zijn er onder de meisjes ook, die, zelfs als zij het goed kunnen, een hartgrondigen afkeer hebben van de stiknaden, de eindeloze kousen enz. Er zijn kinderen, voor wie het doen van handwerken een voortdurend kruis is [...] De handwerken - vakonderwijs - houden nu eenmaal geen rekening met de neigingen van de kinderen."⁷

Kooistra vergat in haar betoog ook haar leerlingen, de aanstaande onderwijzeressen, niet. Het afschaffen van het handwerken als verplicht lagere-schoolvak zou hen van een zware last bevrijden, zo schreef ze, omdat ze dan geen handwerkakte meer nodig hadden en dus ook niet meer al die uren hoefden te handwerken. Ietje Kooistra kwam dus langs een andere weg tot dezelfde negatieve beoordeling van het handwer-

ken als Carry van Bruggen.

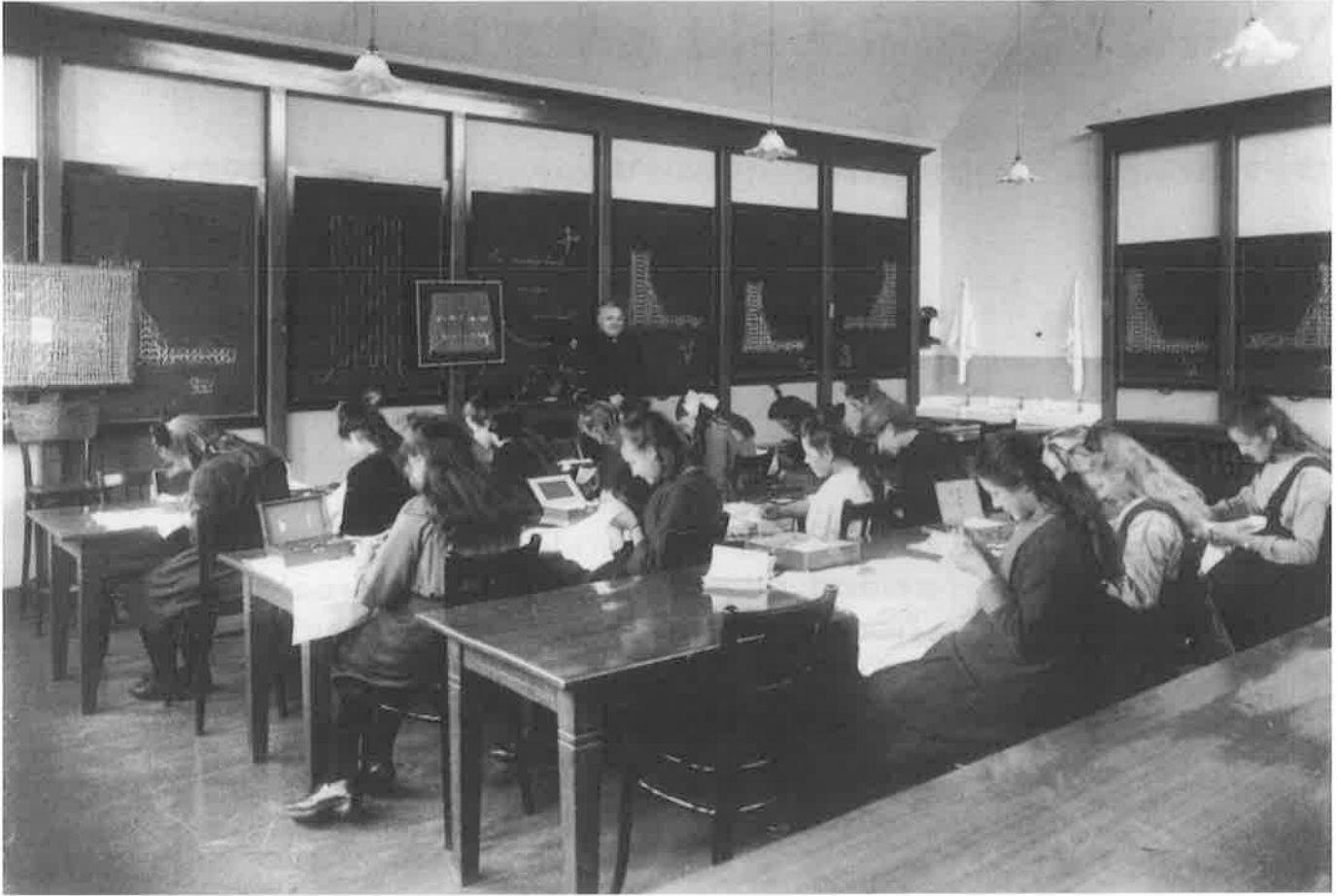
Het standpunt van beide onderwijzeressen was tamelijk kortzichtig. Aan de verplichte handwerklessen en aan de handwerkakte die ervoor nodig was, dankten onderwijzeressen namelijk juist hun bestaan. Nog tot ver in de negentiende eeuw hadden ze op de meeste lagere scholen geen les mogen geven, omdat meisjes en jongens er samen in de klas zaten en vrouwen ongeschikt heetten om jongens op te voeden en te onderwijzen. Hun werkterrein was toen beperkt tot meisjes-scholen en die waren er alleen voor katholieke meisjes en voor meisjes uit de elite. Al deden vrouwen na 1860 hier en daar hun intrede op gemengde scholen, het aanstellingsbeleid veranderde pas echt nadat bij de lager-onderwijswet van 1878 handwerken als verplicht vak voor meisjes was ingevoerd. Omdat de meeste scholen geen geld hadden om afzonderlijke vakleerkrachten aan te stellen, gingen ze er vanaf dat moment toe over om in de laagste klassen een onderwijzeres te benoemen, die dan tevens aan alle meisjes handwerken kon geven.⁸ Voorwaarde was wel dat de betrokken onderwijzeres een handwerkakte bezat, want ook dat schreef de wet voor. Via die extra deskundigheid veroverden vrouwen dus het lager onderwijs.⁹ Ze manoeuvreerden zichzelf door de handwerkakte als het ware in de markt. Handwerken hield vrouwen - in elk geval de onderwijzeressen onder hen - dus helemaal niet op hun traditionele plaats, het verschaft hun juist een toekomst. Het is daarom maar gelukkig dat Kooistra's filippica geen resultaat heeft gehad.

Gevangen in de traditie?

Ze zijn er niet meer, de schrijfster en de pedagoge, om mij op de vingers te tikken en me te wijzen op de keerzijde van de medaille. Want binnen het onderwijs werd die extra deskundigheid van onderwijzeressen namelijk volstrekt niet als zodanig erkend. Handwerken lijkt beschouwd te zijn als een vak dat onderwijzeressen er, omdat ze vrouw waren, vanzelfsprekend 'wel even bij deden'. Al moesten alle vrouwelijke leerlingen die extra akte halen, een investering die wkelijks minstens vijf uur extra huiswerk vergde¹⁰, hun opleidingstijd was even lang als die van hun mannelijke klasgenoten. Ietje Kooistra heeft tegen die misstand haar leven lang gefulmineerd.¹¹ 'Dat Carthago moet verwoest worden', placht ze te zeggen, krasse taal voor deze in het algemeen zo bedachtzame pedagoge.¹² Maar haar kruistocht heeft niets geholpen.

Waren onderwijzeressen eenmaal aan een school benoemd, dan kregen ze met een tweede vanzelfsprekendheid te maken. Niet alleen de akte, ook de lessen moesten ze er namelijk gewoon 'even bij doen'. Het geven van handwerken kwam bovenop hun dagtaak in de eigen klas, na de reguliere schooltijd of op de vrije woensdagmiddag. Voor dat extra werk en voor de extra deskundigheid die ze ervoor nodig hadden, werden ze niet extra beloond. Ze kregen op z'n best (en dat dan pas na 1920) een salaris dat gelijk was aan dat van hun mannelijke collega's.¹³ Het geven van handwerklessen werd dus kennelijk niet gezien als een vak dat professionaliteit vereiste, maar als een vanzelfsprekende vaardigheid van vrouwen. Zie je wel, zo zouden mijn twee onderwijzeressen zeggen, handwerken verschaft vrouwen geen betere toekomst maar houdt hen juist gevangen in de traditie.

Kijkend naar Tesselschade-Arbeid Adelt valt op die stellingname heel wat af te dingen. Zeker, Nederlands' oudste vrouwenverenigingen wortelden in de traditie. Hun eerste activiteiten richtten zich op de verkoop van handwerken, vervaardigd door anonieme 'beschaafde vrouwen' die door omstandigheden buiten hun schuld geen eigen bronnen van inkomsten hadden. Daarmee bevestigden ze het traditionele beeld van vanzelfsprekend handwerkende vrouwen. Maar Arbeid Adelt en Tesselschade lieten de traditie achter zich. Ze presenteerden het handwerken als een professioneel vak waar vrouwen zelfstandig hun brood mee konden verdienen. Dat

Handwerkles, Gemeentekweekschool voor onderwijzeressen Groningen. (Gemeente-archief)

vereiste een specifieke deskundigheid en dus een opleiding. Daarom beperkten ze zich niet tot de verkoop van handwerken maar richtten zich ook op het creëren van scholingsmogelijkheden voor vrouwen, eerst alleen in de kunstnijverheidssector, later ook op andere terreinen.¹⁴ Zo bouwden ze een toekomst op een traditie, net zoals de onderwijzeressen dat deden toen die het lager onderwijs veroverden. De schrijfster en de pedagoge zouden zeggenmaar u bent nu, denk ik, genoeg op verschillende benen gezet om te weten wat de ambivalentie van het handwerken betekent.

Mineke van Essen is Universitair hoofddocent historische pedagogiek, vakgroep Pedagogiek en Onderwijskunde aan de Rijksuniversiteit Groningen.

1. V. van de Loo, *Toekomst door traditie. 125 jaar Tesselschade-Arbeid adelt*. Zutphen, 1996.
2. Bijvoorbeeld in *Heleen: 'een vroege winter'*. Amsterdam, [1913].
3. Carry van Bruggen, *De klas van twaalf*. Baarn, 1926.
4. Zie bijvoorbeeld: R. Wolf, *Van alles het middelpunt: over leven en werk van Carry van Bruggen*. Amsterdam, 1980; Jan Fontein & Diny Schouten, *Carry van Bruggen*. Amsterdam, 1978.
5. Zie over haar: M. van Essen, M. Lunenberg, *Vrouwelijke pedagogen in Nederland*. Nijkerk, 1991, pp. 63-77; M. van Essen, 'Tetje Kooistra en Ida Heyermans. Kennis en kunne bij vrouwelijke pedagogen', in: *Jaarboek Vrouwengeschiedenis* 9 (1988), pp. 120-146.
6. In de vorm van een brief aan de Sub-commissie Lager Onderwijs van de Staatscommissie tot reorganisatie van het onderwijs; 'Antwoord van Mejuffrouw I. Kooistra', in: *Rapport van de Staatscommissie voor de reorganisatie van het onderwijs*. Tweede deel, Bijlage B, Het onderwijs in de nuttige handwerken voor meisjes op de gewone lagere school. [S.l.], 1910, pp. 141-149.
7. *Ibidem*, p. 145.
8. M. van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*. Amsterdam, 1990, p. 215.
9. M. van Essen, 'De meerwaarde van vrouwen. Beroeps-deskundigheid en vrouwelijkheid in het begin van de 20e eeuw', in: *Facta. Sociaal-wetenschappelijk magazine* 3 (1995) nr. 5, pp. 2-5.
10. 'Het huiswerk van de leerlingen der Kweekscholen', in: *De Christelijke Kweekschool* 10 (1933), pp. 23-27.
11. M. van Essen, 'De meisjeskweek der meisjeskweeken. Een Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen als exponent van de relatie tussen professionalisering en kunne in het Nederlandse onderwijs', in: *Pedagogisch Tijdschrift* 19 (1994) nr. 4, 253-267; idem, 'Het eigen beeld van Betty Bolt. Kweekschoolcultuur en individuele identiteit in de jaren twintig', in: A. van Drenth, M. van Essen, M. Lunenberg (red.), *Sekse als pedagogisch motief. Historische en actuele perspectieven op opvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening*. Baarn, 1995, pp. 100-117.
12. *Gedenboek van de Rijkskweekschool voor Onderwijzeressen te Apeldoorn. Ter gelegenheid van haar vijf en twintigjarig bestaan 1896-1921*. Groningen, [1921], p. 16.
13. I. Megens, P. Rol, 'Rijkeluisdochters en arbeiderszonen. Sociale afkomst, opleiding en organisatie van onderwijzers en onderwijzeressen rond 1900', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging 1979* (Nijmegen, 1979), pp. 88-118.
14. Van de Loo, *Toekomst door traditie*.

Vrijheid, gelijkheid en zusterschap

De Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid (1898)

Anneke Smit

"Wij schrijven 1898 - daar staat het stokpaard, personificatie van het willen der vrouwen, (...) daar staat het, niet ineengezakt, vermolmd, gebroken in her en der zwevende stukken, edoch fier schuddend de manen, trappelend, hijgend, hinnikend, gestreeld zelfs door hen die eenmaal zoo hoog optrokken den neus. Daar staat het, opgetuigd, geadeld, gestoomd; niets ontbreekt, geen stijbeugel, geen riempje, geen stukje. Het is klaar, totaal klaar, en voor die contradictie met alle tot heden ons vertoond mannenwerk op dit gebied buigt zich elk en ieder."¹

Een van de meest in het oog springende nieuwsonderwerpen uit de zomer van 1898 was de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid, die geheel door vrouwen werd georganiseerd. De Tentoonstelling werd van juli tot en met september 1898 gehouden in Den Haag en trok veel belangstelling. Het aantal van 90.000 bezoekers overtrof alle verwachtingen van de organisatrices. Vrijwel alle kranten schreven er over, zowel van katholieke, protestantse als socialistische origine. Over het algemeen was het oordeel positief, zoals bijvoorbeeld het bovenstaande citaat uit het vrouwen tijdschrift *Evolutie*, of de mening van het *Sociaal Weekblad* dat schreef: "zij is in haar soort beter dan welke tentoonstelling ook die wij hier te lande hebben gehad".²

Voor mijn studie geschiedenis deed ik onderzoek naar de Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid, hetgeen zijn weerslag heeft gevonden in de doctoraalscriptie *Vrijheid, gelijkheid en zusterschap*. Uitgangspunt van het onderzoek was de gender-theorie. Vergelijkbaar met een begrip als klasse, kan gender worden opgevat als oriëntatiepunt in het begrijpen van de wereld. Gender is dan de meest basale vorm van identiteit, de eerste sociale categorie waarin men wordt ingedeeld. De beelden die zo'n categorie oproept liggen niet vast, maar zijn onderhevig aan verandering en conflict en kunnen daarom per samenleving en per periode veranderen. De hoofdvraag van mijn scriptie betrof de vraag in hoeverre gender een verenigend beginsel was binnen de heterogene groep organisatrices. Heterogeen, want er was een grote geografische variatie en er waren verschillende religieuze en politieke stromingen vertegenwoordigd. Was er solidariteit onder vrouwen die voortkwam uit de idee dat zij allemaal vrouw waren? Aan de hand van de doelstellingen van de Tentoonstelling bekijk ik in dit artikel wat de denkbeelden van vrouwen waren over vrouwen en vrouwelijkheid om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

Ansichtkaart: collectie Zonneke Matthée

Aanleiding

Herberdina Dull, één van de organisatrices van de Tentoonstelling, schreef in haar *Voorgeschiedenis van het ontstaan der Vereeniging Nationale Tentoonstelling van Vrouwen Arbeid* dat een belangrijke aanleiding tot het organiseren hiervan de wereldtentoonstelling in Brussel van 1879 was. Aanvankelijk was het de bedoeling dat daar een inzending van de Nederlandse vrouwen te zien zou zijn. Dit lukte niet omdat de voorbereidingstijd te kort was, de afstand te groot, inzenden te kostbaar en omdat de communicatie tussen de verschillende Nederlandse vrouwenverenigingen niet zo soepel verliep. De plannen om de stand van zaken op het gebied van vrouwenarbeid in Nederland te laten zien, waren echter nog niet verdwenen. In de zomer van 1895 namen de drie Groningse dames Worp-Roland Holst, Pekelharing-Doyer en Dull het initiatief om een tentoonstelling in Nederland te organiseren, helemaal gewijd aan vrouwenarbeid. Deze zou in 1898 plaats moeten vinden, het jaar waarin Wilhelmina tot koningin werd

gekroond, want als er een vrouw aan het hoofd van het land kon staan, dan moesten er ook andere arbeidsvormen mogelijk zijn voor de vrouw.

Uitbreiding van de werkring

Dit initiatief vond meer weerklank onder de Nederlandse vrouwen dan de Brusselse wereldtentoonstelling: ingaande op 1 juli 1896 werd de Vereniging Nationale Tentoonstelling van vrouwenarbeid opgericht. De vereniging stelde zich ten doel de werkring van de vrouw in Nederland uit te breiden door een tentoonstelling over vrouwenarbeid te organiseren. Dat die uitbreiding noodzakelijk was, stond vast, want zoals de organisatrice Marie Jungius het omschreef "waar de langzame maatschappelijke ontwikkeling, duizenden vormen van arbeid, dat is van levensuitingen, noodwendig en mogelijk heeft gemaakt, daar kunnen de individuen zich niet op dat wijde arbeidsveld ontvouwen, zooals die bedoeld is, door hun oneindig variërende aanleg, voortgekomen uit die arbeidsontwikkeling, en daarmee toenemend, wanneer aan dezen individueelen aanleg niet ten volle vrijheid en recht wordt gedaan".³ Wat Jungius probeerde aan te geven was dat werk (verricht tegen betaling) ook een vorm was van levensinvulling en persoonlijke ontplooiing. Geleidelijk waren meer verschillende beroepen ontstaan, waarvoor vrouwen even geschikt waren als mannen. Zij pleitte ervoor om vrouwen de kans te geven vaardigheden te ontwikkelen voor de beroepen die bij hen pasten.

In de loop van de tijd verschoof de doelstelling van de tentoonstelling enigszins, hoewel uitbreiding van de werkring van de vrouw steeds het hoofddoel bleef. Er kwam meer aandacht voor het opwekken van belangstelling. Het werd namelijk duidelijk dat veel vrouwen zich helemaal niet bewust waren van de positie waarin zij geplaatst waren en van de moeilijkheden die ze hadden. Voordat het uitbreiden van de werkring zin zou hebben, zou er eerst een bewustmakingsproces doorgemaakt moeten worden. De organisatrices wilden proberen richting te geven aan de openbare mening en vooral op jonge mensen een persoonlijke invloed te krijgen. Een tentoonstelling zou daarvoor een goed middel zijn, want "aanschouwing is de weg tot overtuiging".⁴

Werk als noodzaak

Een andere verschuiving betrof de steeds groter wordende aandacht voor het lot van vrouwen die gebukt gingen onder zwaar, eentonig en slecht betaald werk. Het ging hier om vrouwen uit de arbeidersklassen, voor wie werken een noodzaak was om het gezinsinkomen aan te vullen. Door de confrontatie met de ellende van de arbeidsters, via onderzoek en discussies met de socialisten, ontstond de wens hun lot te verbeteren door de wantoestanden aan het licht te brengen.

In deze laatste verschuiving kwam het verschil tussen de organisatrices en de arbeidsters tot uiting. Door het beeld dat in de samenleving van de vrouw bestond, werd haar positie bepaald. In de hogere kringen was de vrouw vooral moeder en echtgenote. Ze moest zorgen voor het huishouden en voor de opvang van man en kinderen. Het werd over het algemeen als een schande beschouwd als een vrouw buitenshuis werkte. Het was dat denkbeeld dat de vrouwen die de Tentoonstelling organiseerden, wilden veranderen. Tegelijkertijd gingen zij zich realiseren dat voor de vrouwen voor wie werken wel noodzakelijk was, de arbeidsomstandigheden dienden te veranderen.

De organisatrices waren voornamelijk afkomstig uit de hogere klassen. Zij wilden laten zien waartoe vrouwen in staat

NATIONALE TENTOONSTELLING VAN VROUWENARBEID „INSULINDE”.

Detail ansichtkaart: collectie Zoemeke Matthée

waren en aantonen dat vrouwen zelfstandig denkende en handelende wezens waren, en niet in alles afhankelijk van mannen. Om dat voor elkaar te krijgen was samenwerking en solidariteit onder vrouwen noodzakelijk. Pas dan zouden vrouwen een kracht van betekenis kunnen worden. De meer bevoorrechten onder hen zouden het op moeten nemen voor haar minder bevoorrechte zusters.

De eerste stap op weg

Was het nu zo dat gender, het idee van zich in eerste instantie vrouw voelen en vanuit dat bewustzijn voor rechten en positie opkomen, een verenigend beginsel was onder de vrouwen die samenwerkten voor de Tentoonstelling? Het was de eerste keer dat op nationale schaal een tentoonstelling over vrouwenarbeid werd georganiseerd. Bovendien was de organisatie geheel in handen van vrouwen. Het vrouw zijn en solidair zijn met vrouwen die het minder getroffen hadden, werd benadrukt.

De Tentoonstelling werd georganiseerd door vrouwen, afkomstig uit heel Nederland, en wat hun motieven ook geweest mogen zijn, het feit dat ze zich betrokken hebben moeten voelen bij elkaar, kan niet ontkend worden. Pas toen vrouwen zich bewust werden van hun positie, de ongelijkheid daarin in vergelijking met mannen en de mogelijkheden tot verbetering, konden zij zich inzetten voor de Tentoonstelling. Iets van het gevoel vrouw te zijn en solidariteit te ervaren met andere vrouwen, van gender, hoe klein ook in vergelijking met andere motieven, moet dus deel zijn geweest van de motivering om mee te werken aan de Tentoonstelling. Anders blijft het onverklaarbaar waarom de organisatie van dit evenement vrouwen die versnipperd waren over allerlei verenigingen, bij elkaar bracht.

Anneke Smit studeerde sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden

- 1 *Evolutie. Weekblad voor de vrouw.* Jaargang 6, nr 4, 14 juli 1898, p. 57.
- 2 *Sociaal Weekblad.* Jaargang 12, nr 34, 20 augustus 1898, p. 283
- 3 Marie Jungius: *Een woord over de voorgenomen Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid.* Den Haag, 1897.p. 2
- 4 Suze Groshans: *Een woord aan allen. Een Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid.* Z.p., z.j., p.4.

Schild der vroedvrouwen

Deskundigheid en beeldvorming van vroedvrouwen in de Nederlanden nader bekeken, in het bijzonder Amsterdam en Nijmegen, 1528 en 1795

Sandra Smeets

Vroedvrouwen spreken tot de verbeelding, ook in vroegere tijden. Het beeld dat van deze vrouwen wordt gegeven in de literatuur, is vaak negatief; vroedvrouwen zouden de nodige deskundigheid ontberen en ook zouden zij onbeschaafd zijn. Sandra Smeets ging in haar scriptie nader in op de reputatie die vroedvrouwen hadden in de Nederlanden in de periode 1528-1795. In *Historica* zet zij in grote lijnen haar bevindingen uiteen en beantwoordt de volgende vragen: waaruit bestond de deskundigheid van vroedvrouwen in de Nederlanden (1528-1795) en hoe was het gesteld met hun reputatie?; welke factoren waren op deze deskundigheid en reputatie van invloed? Ook gaat zij kort in op de mogelijke relatie tussen de angst voor hekserij en de slechte naam die vroedvrouwen genoten.

Over vroedvrouwen is veel geschreven in de loop der tijden. In de zeventiende en achttiende eeuw voornamelijk door geneesheren zelf en in de negentiende-eeuwse en hedendaagse literatuur door medisch-historici en andere historici. Het beeld dat in het merendeel van deze werken van vroedvrouwen geschetst wordt, is overwegend negatief. Vroegmoderne artsen en vroedmeesters verweten vroedvrouwen onder meer dat ze slecht of helemaal niet opgeleid waren, dat aan hun gedrag nogal wat schortte en dat ze naast het assisteren bij bevallingen zich zouden bezighouden met medische praktijken waar ze helemaal geen weet van hadden. Ook zouden ze een zeer gering verantwoordelijkheidsgevoel bezitten.¹ In sommige hedendaagse werken, maar vooral in literatuur van rond de eeuwwisseling komt dit negatieve beeld ook nog naar voren. Het lijkt erop dat veel auteurs het geschetste beeld zonder veel kritiek overnamen. Vooral de medisch-historicus Geijl baseerde zijn artikelen over vroedvrouwen voor een groot deel op werken van achttiende-eeuwse geneesheren. Hij gaf een vernietigend oordeel over vroedvrouwen uit de zeventiende en achttiende eeuw:

"Het was de bloeitijd van die oude, kromme, stijve en gebochelde wijven, over wie bijna alle schrijvers der verloskunde [...] hunner verontwaardiging uitgestort hebben [...] vrouwen, die bij een partus kwamen zitten, welke zij niet zelden door slechte raadgevingen [...] in de war stuurden [...]"²

Meerdere auteurs waren van mening dat de vroegmoderne vroedvrouw onbeschaafd was, dronk, roddelde en zich bezig-

hield met ongeoorloofde praktijken. Ook schrok ze er niet van terug om vrouwen meer geld afhandig te maken door te dreigen met weglopen tijdens bevallingen. Meer hedendaagse auteurs zijn positiever over vroegere vroedvrouwen, maar toch worden vaak vraagtekens gezet bij het niveau van de opleiding en hun 'beschavingsniveau'. Hieronder zal ik ingaan op de deskundigheid die vroedvrouwen in de zestiende, de zeventiende en de achttiende eeuw hadden en de reputatie die zij in die periode genoten.³

Deskundigheid

De deskundigheid van vroedvrouwen bevatte in de loop der jaren steeds meer componenten. In de vijftiende en zestiende eeuw kon een vrouw die het ambt wilde leren, meelopen met een ervaren vroedvrouw. Er waren praktisch geen lesboeken en de kennis die ze opdeed, kreeg ze mondeling overgeleverd van haar leermeesteres. Door te kijken en mee te helpen kreeg een aspirant-vroedvrouw haar opleiding. Door de ontwikkelingen in de verloskunde van de zijde van geneesheren kwamen steeds meer en steeds betere boeken voor vroedvrouwen op de markt. De auteurs van deze boeken lieten via hun boeken ook weten hoe zij vroedvrouwen zagen en hoe zij hen liever wilden zien. Via de boeken uitten zij hun kritiek op het niveau en gedrag van vroedvrouwen zoals het hen bekend was geworden.

In de zeventiende eeuw werd er dus meer nadruk gelegd op de theoretische vorming van vroedvrouwen naast de praktische opleiding. Dit was niet alleen merkbaar in de boeken

over verloskunde, maar ook in de toename van stedelijke reglementen voor de opleiding van vroedvrouwen. In deze reglementen werden zaken vastgelegd zoals de minimale duur van een opleiding, de inhoud van de af te leggen examens en hoe vroedvrouwen zich dienden te gedragen. In Amsterdam werd het in 1704 als volgt verwoord:

"...Datse zich nugteren en bequaam omtrent de barende vrouwen, bij welken zij geroepen zullen zijn, zullen hebben te gedragen, dezelve niet verbazen ofte kleijnhartig maken door praat of gebaarde, veel min met te gaan na andere plaatsen, daar zij pretenderen geroepen te zijn of meer voordeel verhoopten, en alzoo den arbeid en verlossingh mogten ontijdig komen te verhaasten, en de daerdoor vrouw ofte kind of ook wel bejde in gevaar brengen..."⁴

Naast reglementen werden in steden ook speciale onderwijzers voor vroedvrouwen aangesteld. Dezen moesten eenmaal per vastgestelde periode les geven aan vroedvrouwen en indien mogelijk anatomische les geven. Amsterdam was de eerste stad die met dit aanschouwelijk onderwijs begon en veel beroemde vroedmeesters zijn hier voorlezer der vroedvrouwen geweest, onder wie Hendrick Roonhuijse en Frederik en Hendrik Ruisch.⁵ Andere steden zoals Nijmegen begonnen hier pas later mee.

Van een vrij en ongeregeld ambt werd het vroedvrouwenambt steeds meer in regelde banen geleid van overheidswege. Dit kwam onder meer doordat vroedvrouwen geen gilde mochten oprichten en zij dus geen 'belangenorganisatie' hadden die voor hen kon spreken. Dat in sommige gevallen vroedvrouwen zich toch organiseerden, blijkt uit archiefstukken uit Amsterdam, waar 29 vroedvrouwen een petitie ondertekenden voor een verandering van de reglementen.⁶

In de achttiende eeuw werd een derde aspect aan de opleiding toegevoegd, de verplichte nascholing. Amsterdam liep met

deze ontwikkeling voorop. Iedere bevoegd verklaarde vroedvrouw werd verplicht om voor een periode van tien jaar de verloskundige lessen bij te wonen om op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen.

De eisen waaraan vroedvrouwen moesten voldoen, werden steeds hoger. Die eisen werden door de vroedmeesters zelf opgesteld waardoor de vroedvrouwen direct aan hun wensen voldeden. De examens bevatten onder andere vragen over het verloop van een natuurlijke bevalling, over wat een vroedvrouw moest doen als een kind niet goed ingedaald was, over wat ze moest doen als er bloed bij het vruchtwater zat et cetera.⁷ Het niveau van de vroedvrouwen steeg door al deze ontwikkelingen gedurende de achttiende eeuw. Toch bleef er veel kritiek komen van de kant van medici. Een van de redenen hiervoor was misschien het voortdurende gehamer op het zedelijk gedrag van de vroedvrouwen.

Men moet bedenken dat de vroedmeesters en ook de gemeentelijke bestuurders vaak alleen met de slechtste gevallen in aanraking kwamen. Bevallingen waarbij van alles mis was gegaan, de excessen van zich slecht gedragende vroedvrouwen en andere misstanden. Het waren alleen deze gevallen die hun weg vonden naar de archieven van gemeenten en bureaus van geneesheren. Dit is misschien een van de redenen waarom ook auteurs en artsen van rond de eeuwwisseling en modernere dezelfde mening waren toegedaan als hun collega's uit vroegere tijden. Alle andere bevallingen die prima verliepen en de vroedvrouwen die zich goed gedroegen werden niet opgetekend; men kan dan ook ervan uitgaan dat het percentage bevallingen die tot een goed einde werden gebracht, veel hoger lag dan het percentage bevallingen waarbij er iets mis ging.

Reputatie en beeldvorming

Over de reputatie van vroedvrouwen is minstens zo veel geschreven als over hun deskundigheid. De eerste auteurs van lesboeken voor vroedvrouwen uit de zestiende en zeventiende eeuw hadden weinig aan te merken op het gedrag van 'hun' vroedvrouwen. Adviezen aan hen bleven beperkt tot de praktische kant van de zaak. De auteurs die zich ernstiger zorgen maakten over de moraal en zeden van de vroedvrouwen uit hun eigen tijd waren Van Deventer (1701) en Maas (1782). In dit artikel zal ik alleen Van Deventer behandelen, ook omdat hij model staat voor veel van zijn collega's.

In zijn zeer uitgebreide boek over verloskunde besteedde hij veertien paragrafen aan gedragsregels voor vroedvrouwen. Hij stelde niet alleen eisen aan hun gedrag, maar ook aan hun uiterlijk en lichaamsbouw. Een kleine bloemlezing: oude vrouwen die nog wilden beginnen met het ambt waren totaal ongeschikt: hun verstand en geheugen was met de jaren verminderd, net als hun beoordelingsvermogen, gevoel en kracht. Te jonge vrouwen waren ook niet geschikt, tenzij hun moeders vroedvrouw waren. Dan waren ze er van jongs af aan vertrouwd mee geraakt.⁸ Zwakke, ziekelijke en kwijnende vrouwen waren ook niet geschikt voor het ambt. Een vroedvrouw moest sterk zijn, om te kunnen waken bij een vrouw en de kinderen te kunnen 'halen'. Om dezelfde reden werden dikke en zware vrouwen afgekeurd, omdat een vroedvrouw lang in eenzelfde positie moest kunnen blijven zitten. Ook hadden zij te dikke armen en handen waardoor ze tenger gebouwde vrouwen zouden kunnen verwonden.⁹ Verder stelde Van Deventer dat een vroedvrouw minstens moest kunnen lezen en schrijven. Kon ze dit niet dan was het volgens hem al bij voorbaat een verloren zaak. Domme en onverstandige mensen die geen kennis konden bevatten, werden ook onbekwaam geacht. Van Deventer benadrukte hier wel dat hij onkunde minder erg vond dan 'botheid des verstands'. Onkunde kon verholpen worden.¹⁰

Naast de mening van vroedmeesters en geneesheren waren er ook nog andere factoren die van invloed waren of konden zijn

(Rueff, 't Boeck van de vroegtwijfels, Amsterdam, 1591, p. 26)

(Rueff, 't Boeck van de vroedtwijfels, Amsterdam, 1591, titelpagina)

op de beeldvorming en reputatie van vroedvrouwen. In dit artikel ga ik nog kort in op de relatie tussen vroedvrouwen en hekserij die in mijn ogen van belang was voor de beeldvorming.

Vroedvrouwen en hekserij

Rond 1500 had het grootste gedeelte van de samenleving een magisch wereldbeeld. Dit wilde zeggen dat mensen ontwikkelingen en gebeurtenissen die zij waarnamen in magische termen verklaarden. Men dacht dat mensen in staat waren via een bovennatuurlijke manier de natuur te beïnvloeden. Langs een immateriële weg konden zo materiële zaken veranderd worden.¹¹ De samenleving geloofde in de duivel en zijn aanhangers, net zozeer als in zij in God geloofden.

In 1485 schreven de twee inquisiteurs Sprenger en Kramer de *Malleus Maleficarum*, waarin precies uit de doeken werd gedaan wat heksen waren en hoe men ze kon herkennen. In de ogen van deze twee heksenjagers waren vrouwen als bevolkingsgroep vooral verdacht. Een beroepsgroep die ook extra verdacht was, waren de mensen die zich bezighielden met genezingen, voedselbereiding en hulp bij geboortes. Vroedvrouwen waren helemaal extra verdacht, doordat ze tot beide categorieën gerekend konden worden.¹²

Hierbij kwam ook nog dat veel vroedvrouwen voldeden aan het stereotiepe beeld dat men in die dagen van een heks had: een oude, arme en alleenstaande vrouw. De combinatie van al deze factoren zorgde ervoor dat vroedvrouwen waarschijnlijk eerder als mogelijke heksen werden aangewezen dan andere ambten in een samenleving. Het gegeven dat heksen aanhangers van de duivel waren en dat de duivel het liefste ongedoopte baby's als offer kreeg, was de bekroning op de verdachtmakingen. Vroedvrouwen hadden ongelimiteerde toegang tot ongedoopte baby's en kregen zo dus kans om deze op te dragen aan de duivel. Vroedvrouwen maakten dus veel eerder kans om verdacht te worden van hekserij dan andere men-

sen. Let wel, een verdenking is niet hetzelfde als een daadwerkelijke beschuldiging. Vroedvrouwen zijn wel degelijk beschuldigd geweest en veroordeeld wegens hekserij, maar het aantal verdachten lag waarschijnlijk nog veel hoger.

Alhoewel het geloof in de duivel en hekserij was verdwenen in de achttiende en negentiende eeuw lijkt het mij niet onwaarschijnlijk dat iets van deze 'angst' voor vroedvrouwen aan het ambt is blijven kleven en dat daardoor hun reputatie ook niet van deze angst verschoond bleef. Vroedvrouwen werden altijd gewaarschuwd dat ze al hun handelingen open en bloot moesten verrichten, dat ze de placenta altijd aan de familie moesten laten zien en dat de familie deze moest vernietigen, zodat ze niet van bijgelovige praktijken beschuldigd konden worden.

Het negatieve beeld van de vroegmoderne vroedvrouw verdient bijstelling naar een meer positief beeld. Zeker zullen er vroedvrouwen zijn geweest die aan het negatieve beeld voldeden, maar het grootste gedeelte verdient die negatieve typering niet. Niet dat zij zonder fouten waren, maar zij verdienen een genuanceerder beeld, zeker de vroedvrouwen uit de zeventiende en achttiende eeuw; het beeld van een hardwerkende, opgeleide vrouw die een zwaar beroep had met veel verantwoordelijkheid.

Sandra Smeets is afgestudeerd bij Gender- en Vrouwengeschiedenis, KU Nijmegen.

1. E. van der Borg, *Vroedvrouwen: beeld en beroep. Ontwikkelingen in het vroedvrouwschap in Leiden, Arnhem, 's-Hertogenbosch en Leeuwarden, 1650-1865*. Wageningen, 1992. proefschrift, p. 13.
2. A. Geijl, 'Over de opleiding en maatschappelijke positie der vroedvrouwen in de 17e en 18e eeuw', in: *Medisch weekblad voor Noord en Zuid-Nederland* deel 14, 1897, pp. 8-9.
3. Om de vraag naar de deskundigheid van vroedvrouwen en de reputatie die zij hadden te beantwoorden, heb ik gebruik gemaakt van een aantal onderwijsboeken voor vroedvrouwen uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw en archiefmateriaal betreffende vroedvrouwen uit Amsterdam, Nijmegen en het Rijksarchief in Den Haag. De zes werken die ik heb bestudeerd zijn van de hand van Rösslin (1528), Rueff (1591), Dittrichs (1691), Kelderman (1697), Van Deventer (1701) en Maas (1782).
4. H. Noordkerk, *Handvesten ofte privilegien ende octroyen, mitsgaders, willekeure, costuimen, ordonnantien en handelingen der stad Amstelredam*. Amsterdam, 1778, p. 969.
5. Teeltuin, pp. 12-13.
6. Gemeentelijk Archief Amsterdam, Archief Collegium Medicum, archief 27, inv.nr. 73.
7. Gemeentelijk Archief Amsterdam, archief 27, inv.nr. 87.
8. H. van Deventer, *Manuele operatien*, 1e deel, zijnde een nieuw ligt voor vroedmeesters en vroedvrouwen, haar getrouwelijk ontdekkende alwat nodit is te doen om barende vrouwen te helpen verlossen. Den Haag, 1701, p. 3.
9. Ibidem, p. 8.
10. Ibidem, p. 9.
11. J.H.M. de Waardt, *Toverij en samenleving. Holland 1500-1800*. Amsterdam, 1991. proefschrift, p. 14.
12. L. Dresen-Coenders, *Het verbond van heks en duivel*. Baarn, 1983, p. 88.

Dromen en ruw ontwaken

De plannen rond het herdenkingsjaar 1898

Henriëtte Lakmaker

Tijdens de studiemiddag van de Vereniging voor Vrouwen-geschiedenis in Amsterdam bleek dat het enthousiasme voor het herdenkingsjaar groot is, en het budget klein. Komend anderhalf jaar wordt buitengewoon spannend, zoveel is zeker.

"Ik had een droom" begon Selma Leydesdorff, directeur van het Belle van Zuylen Instituut tijdens de studiemiddag van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG) op 30 maart. Zoals meestal het geval is met dromen, was ook deze aan buitenstaanders niet helemaal uit te leggen. Associatief, in vage overvloeiende beelden beschreef Leydesdorff de "historisering van waar we nu staan", "bijschaving van het collectieve geheugen", het "tegengaan van de idee dat feminisme passé zou zijn", en, concreter, een route op het Damrak en het intoetsen van het jaartal 2010 in een computer op de optiebeurs. Het had allemaal te maken met de plannen rondom het herdenkingsjaar van de Nationale Tentoonstelling Vrouwenarbeid in 1998, zoveel was de toehoorders duidelijk.

Even naadloos ging Leydesdorff over naar het moment waarop haar droom -pats- uiteenspatte. De week daarvoor was haar duidelijk geworden, zei ze, dat Stichting Brekend Vaatwerk, ingehuurd om de sponsoring te organiseren, in gebreke was gebleven. Daardoor ontbraken vooralsnog de financiële middelen om Leydesdorffs droom te verwezenlijken.

Dat was een domper voor de vijftig aanwezigen op de studiemiddag, gehouden op het Internationaal Informatie Archief voor de Vrouwenbeweging. Even daarvoor had VVG-voorzitter Maria Grever verteld welke plannen er in het land bestaan om het herdenkingsjaar luister bij te zetten. In diverse regio's bereiden vrouwenhistoricae tentoonstellingen, boeken en lesmateriaal voor over vrouwenarbeid in de meest uiteenlopende vorm. Het heden met al zijn gebreken op het gebied van arbeid voor vrouwen zal daarbij grote nadruk krijgen.

Stichting Vrouw & Arbeid

Enkele jaren geleden ontwikkelden het Belle van Zuylen Instituut, het Amsterdams Historisch Museum en het IIAV de eerste plannen rond de herdenking van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid (NTV).

Zij richtten de Stichting Vrouw & Arbeid op, met een zwaar bestuur en een comité van aanbeveling dat de nodige gelden zou binnenslepen. De middag in het IIAV diende om VVG-leden en andere belangstellenden in vrouwengeschiedenis te informeren over de voortgang van de plannen. Het IIAV stelt het materiaal over de NTV beschikbaar en blijft nauw betrokken bij de herdenking, zei IIAV-directeur Joke Blom. Ook

uitgenodigd was Hans Blom, hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan de UvA. Hij bleek ook al een droom te hebben gehad. Een toegankelijk geschreven boek zou het grote publiek inzicht moeten geven in tal van thema's rond het fenomeen NTV: de congressen, de rol van koningin Wilhelmina, het tentoonstellingsorgaan "Vrouwenarbeid", de afwezigheid van het thema kiesrecht op de NTV. "De NTV is een centraal moment in de geschiedenis van de vrouwenbeweging" aldus Blom, zoals ook het internationaal kiesrechtcongres in 1908 en de tentoonstellingen De Vrouw 1813-1913' en 1948' dat waren. De vrouwenbeweging ontwikkelde zich van mijlpaal naar mijlpaal, nog een aspect dat Blom graag in zijn boek beschreven zag. Hij had inmiddels ook een auteur op het oog, maar hij liet zich nog niet uit hoe deze vrouwelijke universitair hoofddocent heet.

Kanttekening

Helaas, ook Blom werd "heel akelig en bezweet wakker". Er is geen geld, terwijl de deadline nadert. De sombere geluiden van sprekerszijde konden de geestdrift in de zaal echter niet temperen. Geld of geen geld, de activiteiten vinden hun doorgang heus wel, was de tendens. Hoogstens zette men een kanttekening bij het hoge wetenschappelijk gehalte van de plannen. Leontine Bijleveld van het FNV-Vrouwensecretariaat wees er op dat samenwerking tussen historicae en de werkende vrouwen van nu voor de hand lag, en bovendien voor verbreding van het draagvlak van de geschiedenis zou zorgen.

Niettemin is de organisatie nog slechts anderhalf jaar verwijderd van 1998. Eén troost rest: ook de tentoonstelling De Vrouw 1813-1913' kampte met grote organisatorische en financiële problemen, die ze in krap twee jaar moest overbruggen. Dat is gelukt, dankzij de tomeloze inzet van Rosa Manus en Mia Boissevain. Het wachten is nu op een eigentijdse Rosa, dan wel, in de woorden van Hans Blom, "de rijke echtgenoot met veel grond en kapitaal."

Henriëtte Lakmaker is historica en free-lance journaliste.

Gender en de dokter

Vilan van de Loo

Lidy Schoon
DE GYNAECOLOGIE ALS BELICHAMING VAN VROUWEN.

Verloskunde en gynaecologie 1840-1920. Walburg Pers, Zutphen, ISBN 90-6011-938-X. f 49,50.

Op mijn 23e dacht ik dat iedereen mijn baarmoedermond had gezien behalve ikzelf. Na een aantal gynaecologische onderzoeken leek het alsof ik een orgaan in mij droeg dat zeer de moeite van bezichtiging waard was, maar waar wel wat aan mankeerde. Gedreven door nieuwsgierigheid zette ik een logische stap: ik kocht een speculum en een zaklantaarn met oplaadbare batterijen teneinde mijn verborgen lichaamsdeel te ontdekken. Wat ik zag, beviel mij zeer. Gedurende de daaropvolgende maanden, droeg ik mijn eigen huisbioscoop in mij mee: ovulatie, menstruatie en erotische spanningen veroorzaakten een voortdurend wisselend beeld. En dat had ik alleen aan de medische stand moeten laten?

Ik dacht aan deze tijd terug toen ik onlangs een fascinerend proefschrift las. Lidy Schoon schreef *De gynaecologie als belichaming van vrouwen. Verloskunde en gynaecologie 1840-1920*. Ze hanteert gender (sekse) en klasse als uitgangspunten hierbij, iets wat tamelijk nieuw is in de medische geschiedschrijving. Nog altijd heerst immers de opvatting dat een arts een onzijdig wezen is, dat boven de menselijke verhoudingen staat. Wie dit proefschrift leest, is voorgoed van die gedachte genezen. Vooral in het verleden was de arts een man die wet, moraal en macht aan zijn kant had. Vrouwelijke deskundigheid zoals van vroedvrouwen werd al naar gelang het hem uitkwam gedooft of verdrongen. Via het concept 'gender' kijkt Lidy Schoon naar drie elementen: ten eerste het definiëringsproces van ziekte en gezondheid, ten tweede de taakafbakening van medische beroepen en ten derde de tot-

standkoming van zeggenschap over de medische behandeling van vrouwelijke geslachtsorganen.

Ziekte en gezondheid zijn nooit vaste begrippen geweest. In het tijdperk waartoe Schoon zich beperkt, weerspiegelden deze criteria de maatschappelijke man/vrouw-verhoudingen en de visie die bestond op het vrouwelijke lichaam. Neem nu de ziekte chlorose, in die tijd een veel voorkomend verschijnsel bij vrouwen uit de 'betere kringen'. De klachten waren vaag: menstruatiestoornissen, bleekheid, hoofdpijn, hartkloppingen, verminderde eetlust of juist buitengewone snoeplust, hoesten, tevalen, melancholie, kortom een 'tekort aan levensenergie' zoals de bekende arts en gynaecologe Catharine van Tussenbroek het noemde. Toen de ziekte halverwege de negentiende eeuw voor het eerst in

Nederland gesignaleerd werd, legde een autoritaire arts meestal een zeebadkuur op, waarmee de genezing onder meer gemeten werd in het aantal kilo's dat de patiënte aankwam. Tot ongeveer 1750 gold chlorose als een ziekte van maagden die veroorzaakt werd door vergiftiging door een onbevruucht eitje van de geslachtsrijpe vrouw. Tussen 1750 en 1850 heette chlorose veroorzaakt te zijn door het wegblijven van de menstruatie, tussen 1850-1900 zouden de symptomen te wijten zijn aan een ijzertekort bij vooral jonge meisjes en in de laatste periode 1900-1920 werd de ziekte steeds minder waargenomen. Dit had niet zo veel te maken met de almacht van de medische stand, maar meer met de veranderde maatschappelijke positie van vrouwen. De Eerste Feministische Golf streefde met succes naar onder meer naar ruimere arbeidsmogelijkheden. Waar de gevestigde medische stand (die vrijwel geheel uit mannen bestond) vond dat een vrouw een lichaam was met alle 'vrouwelijke' beperkingen van dien, werd mede door de Eerste Feministische Golf de idee bevestigd dat een vrouw een lichaam had, met allerlei mogelijkheden. Lidy Schoon gaat hier uitgebreid op in, en laat zien hoezeer klasse en sekse bepalende factoren waren (en zijn?) bij de bepaling van ziekte en gezondheid.

Ook bij de historische taakafbakening van medische beroepen bleken klasse en sekse een rol te vervullen. Tot circa 1900 gold de 'natuurlijke' ordening: vroedvrouwen deden bevallingen zonder complicaties, artsen de andere bevallingen waarvoor 'medische kennis' was vereist. De lijst van gynaecologen die achter in het boek is opgenomen, toont de deftige afkomst van de medici. Ook later, nadat de vrouwenbeweging vrouwelijke beroepsarbeid tot een issue had verheven, bleef deze sekse-gerichte ordening, zij het verhuld, bestaan. Lidy Schoon benadrukt herhaaldelijk de dubbele moraal die binnen de gynaecologie bestond: mannelijke gynaecologen konden gewoon vrouwelijke patiënten behandelen, terwijl vrouwelijke gynaecologen omwille van het edele fatsoen geen mannelijke patiënten konden ontvangen. Datzelfde fatsoen verhinderde in de negentiende eeuw dat artsen lichamelijk onderzoek bij hun patiëntes verrichtten. Het fatsoen werd geleidelijk opgerekt: met name vrouwen uit de lagere stand werden naar het ziekenhuis gezonden om daar te bevallen en onderzocht te worden. Steeds meer hóórde dat zo, ook voor de andere klassen. Grote gynaecologen als Hector Treub (1856-1920) en Mendes de Leon (1856-1924) behandelden grote aantallen vrouwen in hun eigen klinieken. Het vrouwenlichaam was alleen voor hun ogen bestemd.

Lidy Schoon heeft een boeiende dissertatie geschreven, maar niet één van de gemakkelijkste. Haar onderwerp heeft veel aspecten en elk daarvan heeft op zichzelf al een geschiedenis. Herlezen en aantekeningen maken helpt de lezer/es het overzicht te behouden. Dan blijkt alles in een mozaïek te vallen: de vroedvrouwenstrijd, het desinfectie-vraagstuk, aderlatingen, lichamelijke als sociaal-historisch concept en ga zo maar door. Een overvol boek. Maar: een goed boek.

Vilan van de Loo is neerlandica en redactrice van Historica.

Baarmoeder en vagina volgens Vesalius

Mineke Bosch e.a. (red.)
JAARBOEK VOOR
VROUWENGESCHIEDENIS 15
SEKSE EN OORLOG
 Stichting beheer IISG, Amsterdam
 1995. 192 blz. ISBN 90 6861 111 9.
 f 34,50.

**Sekse en oorlog: een
 gecompliceerde relatie**

Anders dan de omslag doet vermoeden, gaat het nieuwste Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis voornamelijk over de twintigste eeuw. De redactie zegt met Kenau Simonsdochter Hasselaar op de omslag dit Jaarboek een 'gezicht' te hebben willen geven. Van Kenau zijn in de loop der tijd verschillende beelden gevormd en dat is nu juist hetgeen de redactie met het thema 'sekse en oorlog' wil benadrukken: één beeld met betrekking tot de relatie sekse en oorlog bestaat niet. Het duidelijkst komt dit mijns inziens tot uiting in het artikel van Gisela Bock over de rol van 'gewone vrouwen' in het vernietigingsproces van Nazi-Duitsland. Haar stelling is dat een groot aantal Duitse niet-joodse vrouwen een actieve bijdrage heeft geleverd aan het nazi-bewind. Ook al waren er minder vrouwen dan mannen betrokken bij openlijke geweldplegingen, er waren geen opmerkelijke verschillen tussen het denken en doen van Duitse mannen en vrouwen. Bock gaat nog een stap verder door te stellen dat het nationaal-socialisme het traditionele onderscheid tussen privé en openbare sfeer probeerde op te heffen. De gedachte dat het nationaal-socialisme vrouwen terugstuurde naar het gezin moet dan ook verworpen/herzien worden.

Mieke Aerts plaatst in haar artikel over de beeldvorming over koningin Wilhelmina na de Tweede Wereldoorlog kritische kanttekeningen bij de stelling van Marjan Schwegman en Jolande Withuis dat de Tweede Wereldoorlog in Nederland geleid zou hebben tot een nieuw 'nationaal vrouwelijk wij-gevoel' waarvoor de collectieve identiteit van vrouwen als moeders de basis vormde. Aerts laat zien dat de beeldvorming over koningin Wilhelmina na de Tweede Wereldoorlog zeker niet alleen in het teken van moederschap stond en dat Wilhelmina zichzelf zo ook niet steeds presenteerde. De 'Moeder des Vaderlands' was dan ook veeleer een strijdbare soldaten-koningin, die ook voor mannen het symbool van nationaal burgerschap kon worden. Verder geeft Aerts aan dat zeker niet alle feministen vóór de Tweede Wereldoorlog de koningin als model voor vrouwelijk burgerschap zagen. De auteur roept op tot grondig onderzoek naar de relatie tussen vrou-

wenbeweging en monarchie en naar het burgerschapsideaal van feministen "zonder daarbij meteen overall moederschap te ontwaren". Een boeiend opiniërend artikel.

Ook Mariëtte van Staveren gaat in haar artikel over de strubbelingen rond het Nationaal Monument op de Dam in de jaren vijftig en zestig in tegen bovengenoemde stelling van Marjan Schwegman en Jolande Withuis. Zij is van mening dat er geen sprake was van een nationaliseringsproces van vrouwen. Over de vrouwelijke burger werd tot de opkomst van de vrouwenbeweging eind jaren zestig zelfs helemaal niet gesproken. De gevestigde orde en de provo's hingen een opvatting van burgerschap aan die volgens Van Staveren een duidelijke seksedimensie had: de 'goede' burger was altijd een man. Omdat het grootste deel van het artikel gaat over de strubbelingen in het algemeen rond het Nationaal Monument op de Dam, wordt de aandacht afgeleid van hetgeen de auteur uiteindelijk duidelijk wil maken. De vraag of er sprake was van een nationaliseringsproces van vrouwen lijkt er dan ook enigszins met de haren bijgesleept.

De Belgische hoogleraar Eliane Gubin bespreekt in haar artikel het onderzoek dat tot nu toe is verricht naar sekse en oorlog in België ten tijde van en vlak na de Eerste Wereldoorlog. Het artikel is beschrijvend van aard omdat het onderzoek nog lopende is, aldus Gubin. Een van de stellingen is dat in België, vanwege het feit dat het land snel onder de voet gelopen werd, nooit een beroep op vrouwen gedaan is om de opgevallende arbeidsplaatsen van mannen in te nemen. Toch zou de oorlog volgens de auteur de verhoudingen tussen de seksen radicaal verstoord hebben "niet door de afwezigheid van een van beide seksen, maar door hun

Bezoek van koningin Wilhelmina aan de troepen te Gorssel, 1916 (Koninklijk Huisarchief, Den Haag)

gemeenschappelijke verbanning naar een wereld waarin de traditionele scheiding tussen privé en openbaar aan scherpte verloor". Een interessant artikel, maar jammer dat het in de beschrijvende sfeer moest blijven.

Bernadette Kester is op zoek naar ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid in Duitse films over de Eerste wereldoorlog. Zij bespreekt drie films die in Weimar-Duitsland werden gemaakt en vertoond. Hoezeer de films ook van elkaar verschillen, in alle drie is sprake van een traditioneel vrouwbeeld, zo luidt de conclusie. Helaas ontbreekt de theoretische diepgang. Het is mij onduidelijk waarom de redactie dit artikel heeft willen opnemen.

Geertje Mak schetst het debat over vrouwen, dienstplicht en burgerschap in Frankrijk aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Na een bespreking van de wijze waarop mannelijke Franse auteurs over de 'vrouw-soldaat' schreven, volgt een onderzoek naar het denken van Franse feministes over de relatie tussen vrouwen, de nationale staat en oorlog. Mak laat zien dat rond 1900 geweld en vrouwen elkaar niet hoefden uit te sluiten binnen het Franse feminisme. Maar van expliciet verzet tegen de heersende opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid was bij de feministes geen sprake. Een zeer boeiend artikel.

Verder zijn in dit Jaarboek nog opgenomen een aangepaste versie van het commentaar dat Marjan Schwegman leverde op de lezingen die tijdens het gender-gedeelte van het congres 'Memory and the Second World War' in april 1995 gehouden werden, een artikel van Dineke Stam over Anne Frank waarin zij ervoor pleit om Anne Frank niet louter als de verpersoonlijking van de jodenvervolgving te zien, maar ook als persoonlijkheid en schrijfster, en in de rubriek 'Bron' zijn enkele brieven opgenomen die verzetsvrouw Marie Anne Tellegen aan haar vriendin An Maas schreef tijdens en vlak na de oorlog, van commentaar voorzien door Roos Vermeij.

Het Jaarboek wordt afgesloten met een bibliografisch overzicht 'Vrouwengeschiedenis in het vaktijdschrift' over het jaar 1994.

De relatie tussen sekse en oorlog heeft vele kanten, zo blijkt wel uit dit Jaarboek. Maar ook wordt duidelijk dat er nog een groot onderzoeksterrein braak ligt.

Trees Moll

Trees Moll is docente geschiedenis aan de lerarenopleiding van de Hogeschool Holland in Amsterdam en redactrice van Historica.

Boeken in 't kort

Marieke Hellevoort
WERKEN ALS
ZURDESEM
VIJFTIG JAAR
KATHOLIEK
VROUWENDISPUUT
1946-1996
Babylon de Geus,
Amsterdam, 1996. f 29,90

In 1946 werd het Katholiek Vrouwendispuut opgericht als ontmoetings- en discussieplaats voor vrouwen. Ter gelegenheid van het vijftig-jarige jubileum schreef Marieke Hellevoort dit boek waarin zij de netwerkfunctie van het KVD op politiek, maatschappelijk en kerkelijk terrein onderzoekt. Zij beschrijft hoe het Dispuut een democratiseringsproces doormaakte, waarbij het zich losmaakte van de katholieke mannenwereld en aansluiting zocht bij de vrouwenbeweging. Maar hoe de accenten ook verschoven, het KVD bleef een belangrijke rol vervullen in de persoonlijke en maatschappelijke ontplooiing van haar leden.

Marit Monteiro
GEESTELIJKE MAAGDEN
LEVEN TUSSEN KLOOS-
TER EN WERELD IN
NOORD-NEDERLAND
GEDURENDE DE ZEVEN-
TIENDE EEUW.
Verloren, Hilversum, 1996.
f 59,00

Geestelijke maagden waren geen kloosterlingen, maar ook geen 'echte' leken. Zij leidden een religieus bestaan in de wereld en legden zich toe op geloofsonderwijs, zieken- of armenzorg. Hun leefwijze werd door de katholieke kerk niet als religieuze staat erkend. Toch bepaalde zij in belangrijke mate het aangezicht van de katholieke kerk in de zeventiende eeuw. Hoe er gedacht werd over de bestaanswijze van geestelijke maagden door geestelijken en de betrokken vrouwen zelf, wordt beschreven door Marit Monteiro in haar proefschrift. Aan de hand van egodocumenten van twee geestelijke maagden laat zij zien hoe vrouwen zelf bepaalde denkbeelden deels beaamden, maar deels ook

weerspraken, naar hun hand zetten en zo ruimte creëerden voor hun kerkelijk engagement.

Mirjam Cornelis, Majet Derks, Marit Monteiro, Josian Strous (red.)
VROME VROUWEN
BETEKENIS VAN
GELOVEN EN GELOOF
VOOR VROUWEN IN
DE GESCHIEDENIS
Verloren, Hilversum, 1996.
f 35,00

In dit tiende Tipje van de sluier staat de betekenis van geloof in het leven van katholieke en protestantse vrouwen centraal. Hoe zochten en bepaalden vrouwen een positie binnen hun geloofsgemeenschap? In hoeverre was hun religieuze betrokkenheid een drijfveer en legitimatie voor hun handelen en spreken? Voor vrouwen blijkt religie een paradoxale betekenis te hebben. Enerzijds kregen vrouwen een ondergeschikte plaats toebedeeld door het leergezag en werden zij als onmondigen behandeld. Anderzijds grepen vrouwen het geloof juist aan als fundament voor hun levensinvulling en ontleenden zij er hun identiteit aan.

Berteke Waaldijk
HET AMERIKA DER
VROUW
SEKSE EN GESCHIEDE-
NIS VAN MAATSCHAPPE-
LIIK WERK IN NEDER-
LAND EN DE
VERENIGDE STATEN
Wolters-Noordhoff,
Groningen, 1996. f 59,00

Dit proefschrift beschrijft in vergelijkend perspectief de bijdragen die vrouwen leverden aan de totstandkoming van het professionele maatschappelijk werk. Dilemma's als 'voorkomen' of 'genezen' en 'bevrijden' of 'bevoogden' waren al in de negentiende eeuw onderwerp van discussie binnen de kring der grondlegsters, zowel in Nederland als in Amerika.

JAARBOEK VOOR
VROUWENGESCHIEDENIS
DEEL 16
ZAAD DER
MIDDELEEUWEN
Stichting Beheer IISG,
Amsterdam, 1996. f 34,50

Dit nummer is gewijd aan de middeleeuwen, de middeleeuwse middeleeuwen en de hedendaagse middeleeuwen. Het onderzoek naar middeleeuwse vrouwen of naar middeleeuwse opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid staat in ons taalgebied op een laag pitje. Te gemakkelijk neemt men aan dat vrouwen geen geschriften produceerden, geen aandeel hadden in het politieke leven en dat zij simpelweg object waren van mannelijke verering of verachting. Deel 16 van het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis wil een inspirerender beeld geven: Middeleeuwen met vrouwen zonder borsten en mannen met, maar ook worden hedendaagse fascinaties met middeleeuwse thema's in film, poëzie en fotografie geschetst. Zo zal blijken dat de middeleeuwse opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het hedendaagse debat over verantwoordelijkheid en historiciteit van sekse.

Vilan van de Loo
TOEKOMST DOOR
TRADITIE
125 JAAR
TESSELSCHADE-
ARBEID ADEL
Walburgers, Zutphen,
1996. f 49,50

Tesselschade-Arbeid Adelt, de oudste vrouwenvereniging van ons land (1871) is haar doelstelling trouw gebleven: het stimuleren van de economische zelfstandigheid van Nederlandse vrouwen.

Toekomst door traditie gaat over heden, verleden en toekomst van de vereniging. Zo komt onder andere aan bod de oprichting van Arbeid Adelt (1871) door de schrijfster Betsy Perk, het

ontstaan van Tesselschade (1872), de fusie tussen beide verenigingen in 1953, en de plaats die de vereniging innam en inneemt ten opzichte van feminisme en de verzorgingsstaat. Bovendien wordt ingegaan op het leven en werk van een aantal markante persoonlijkheden uit de verenigingscultuur en de hechte banden met het Koninklijk Huis.

Marianne I.C. Offereins
VROUWEN MINIA-
TUREN
BIOGRAFISCHE
SCHETSEN UIT DE
EXACTE VAKKEN
UTRECHT, 1996. f 30,00
Centrum Vrouwen en
Exacte Vakken, Postbus
85475, 3524 SJ Utrecht.
Tel. 030-2856746.

Deze bundel bevat een aantal 'biografische' schetsen van vrouwen die zich verdienstelijk gemaakt hebben op het terrein van de natuurwetenschappen en hun verwante gebieden. Zo behoort bijvoorbeeld farao Hatsjepsot tot de eerste vrouwen in de geschiedenis van de natuurwetenschappen. Sophie Germain (1776-1831) is de enige vrouw die een constructieve bijdrage heeft geleverd aan het bewijs van de Laatste Stelling van Fermat, de beroemde stelling die pas onlangs bewezen is.

Clare Midgley
WOMEN AGAINST
SLAVERY
THE BRITISH
CAMPAIGNS, 1780-1870
Routledge, London,
England, 1996. £ 12.99

This book covers all stages of the campaign and uses hitherto neglected sources to build up a vivid picture of the lives and actions of the women who were involved, and their distinctive contribution to the abolitionist movement. It looks at the way women's participation influenced the organisation, activities, policy and ideology of the campaign, and analyses the impact of female activism on women's own attitudes to their social roles, and their participation in public life.

Zonneke Matthée

Agenda

Expositie Zaad der Middeleeuwen

Een fototentoonstelling van Diana Blok en Cornelia Tollens ter gelegenheid van het verschijnen van het 16e Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis

Wat is de betekenis van middeleeuwse voorstellingen van lichamelijkeheid voor de hedendaagse cultuur? Dat was één van de vragen die de redactie van het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis ter gelegenheid van het verschijnen van het zestiende Jaarboek met als thema de middeleeuwen, heeft voorgesteld aan de fotografen Diana Blok (1952) en Cornelia Tollens (1964).

Cornelia Tollens maakte voor deze tentoonstelling een serie geënceneerde foto's waar thema's als de tegenstelling tussen maagdelijkheid en zinnelijkheid, natuur en cultuur in naar voren komen. Diana Blok toont in haar foto's hoe het hedendaagse en het middeleeuwse elkaar raken als het gaat om individualisme en universalisme.

Museum voor Moderne Kunst Arnhem, Utrechtseweg 87, 6812 AA Arnhem

Datum: 25 mei t/m
4 augustus 1996.

Roomsch in alles Het rijke roomse leven tussen 1900-1950

In deze periode zoeken de katholieken hun eigen karakter door zich tegen 'andersdenkenden' af te zetten. Het hechte katholieke gezin vormt de basis. De tentoonstelling geeft een beeld van het godsdienstig leven van alledag: thuis, op straat en in de kerk. Museum Catharijneconvent, Nieuwegracht 63, 3503 RM Utrecht.

Datum: 23 maart t/m
30 juni 1996.

Reizende tentoonstelling

Het IIAV stelt de tentoonstelling 'Onderbelicht, zwarte, migranten en vluchtelingenvrouwen in Nederland, informatie-uitwisseling in perspectief' vanaf mei 1996 beschikbaar voor iedere belangstellende organisatie.

De tentoonstelling gaat vergezeld van de geïllustreerde uitgave *Onderbelicht* waarin een aantal lezingen van de gelijknamige lezingencyclus zijn opgenomen.

Informatie: IIAV, afdeling
Publiciteit en PR,
tel. 020-6550820.

Congres

De Universiteit voor Humanistiek organiseert in samenwerking met de International Society for the study of European Ideas (ISSEI) van 19 t/m 24 augustus 1996 een groot internationaal congres.

Het congres is verdeeld in vijf secties:

- History, Geography and Science
- Economics, Politics, Law
- Education, Women's studies, Sociology
- Art, Literature, Religion, Culture
- Language, Philosophy, Psychology

Binnen deze themagebieden zijn in totaal 120 workshops gepland.

Informatie: Universiteit voor
Humanistiek, mw. drs
Lenette van Buren,
tel. 030-2390142.

Call for papers

Indian Contexts

The interdisciplinary journal *Thamyris* is planning a special issue devoted to the theme of 'Gender in the Making: Indian Contexts'. Guest Editor will be Rajeswari Sunder Rajan.

The aim of this collection will be to identify and explore some aspects of gender in the 'making' in recent Indian history.

**Deadline for
submission:** 1 January 1997.

Information: Jan Best and Nanny de
Vries, Najade Press,
P.O.Box 75933,
1070 AX Amsterdam.

Europese Zomerschool Vrouwenstudies

Van 16 tot 30 augustus 1996 aan de Universiteit Utrecht georganiseerd, met docenten en studenten uit verschillende delen van Europa. Vanuit een interdisciplinair en multicultureel perspectief komen de volgende onderwerpen aan bod: feministische literatuurwetenschap, vrouwengeschiedenis en feministische culturele studies. De voertaal van de cursus is Engels.

Informatie: Christine Rammrath,
Vrouwenstudies Letteren, Kromme
Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht.
Tel. 030-2536013.

Landelijk overleg lerarenopleiders vrouwengeschiedenis

Op 22 maart j.l. vond in het nieuwe onderkomen van de Hogeschool van Amsterdam de jaarlijkse bijeenkomst van docenten vrouwengeschiedenis van de lerarenopleidingen plaats. Aanwezig waren Els Rutten (Hogeschool Midden Nederland), Rikkemien Strating (Hogeschool van Amsterdam), Marianne Zewald (Hogeschool Rotterdam e.o.), Janneke Riksen (Hogeschool Windesheim), Trees Moll (Hogeschool Holland) en de nieuwe deelnemers Gerda Geerdink (Hogeschool Gelderland) en Ronnie Kaper (Hogeschool Tilburg).

De ochtend werd besteed aan mededelingen en uitwisseling van ervaringen met colleges vrouwen/gendergeschiedenis. Een van de mededelingen betrof de herziening van de kerndoelen van de Basisvorming. De Commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN is gevraagd om commentaar te leveren. Verder is in Kleio (maart 1996) een artikel van Janneke Riksen verschenen over de wijze waarop de film van Nouchka van Brakel over Aletta Jacobs in de les gebruikt kan worden. Tot slot werd medegedeeld dat het nieuwe boek over vakdidactiek, waarin een hoofdstuk over vrouwengeschiedenis opgenomen zou worden, vanwege allerlei problemen niet zal verschijnen. De middag stond geheel in het teken van het Project Vrouw en Arbeid 1898-1998. Gesproken is over een mogelijke bijdrage aan de herdenking van de Nationale Tentoonstelling voor Vrouwenarbeid in de vorm van een module voor de lerarenopleidingen geschiedenis. Hierover moet in het komende cursusjaar meer duidelijkheid komen.

De deelnemers hebben deze dag als uiterst nuttig ervaren.

Volgende jaar maart zal de volgende bijeenkomst plaatsvinden.

Trees Moll

**Jaarrede Voorzitter
Vereniging voor
Vrouwengeschiedenis
(VVG) 1995
uitgesproken in de Algeme-
ne Ledenvergadering van
de VVG op zaterdag 30
maart 1996**

Deze VVG-dag staat in het kader van de gecontinueerde herinnering, en wel op driedubbele wijze. Allereerst bestaat de VVG - voorheen LOV - twintig jaar. Het is heel plezierig dat een van de oudste leden van het LOV, Selma Leydesdorff, hier ook aanwezig is. Twintig jaar heeft de vereniging beleefd, overleefd en ze zal voorlopig wel doorleven. Dat zal vandaag blijken. Als nieuwe VVG-voorzitter wil ik mijn voorgangster Francisca de Haan danken voor haar inzet als voorzitter en als contactvrouw voor de International Federation for Research in Women's History (IFRWH). Zij heeft zich sterk gemaakt voor de continuïteit van de VVG en met name de periode maart tot oktober 1996 overbrugd toen ik nog niet als voorzitter kon functioneren.

Tweedens vergaderen we in het pand van het IAV - waar nu ook het secretariaat van de VVG is ondergebracht -, de instelling die dit jaar haar zestigjarig bestaan viert. Dat het IAV bepaald geen gestolde herinnering is maar springlevend, zal vandaag ook duidelijk worden. Ten derde bespreken we vanmiddag de plannen voor een grootse rituele vrouwenherinnering: de herdenking van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid te Scheveningen in 1898. De ideeën voor dit eeuwfeest zijn drie jaar geleden ontwikkeld door het Belle van Zuylen Instituut van de UvA, het Amsterdams Historisch Museum en het IAV.

Er gaat de komende tijd dus heel wat gebeuren met vrouwengeschiedenis in Nederland. Niet in het minst door de advertentie die vorige week zaterdag in de krant stond. Ik doel natuurlijk op de vacature voor de bijzondere leerstoel Vrouwengeschiedenis te Utrecht. Het initiatief tot deze leerstoel is genomen door de vakgroep Vrouwenstudies Letteren in samenwerking met de vakgroep geschiedenis van de UU. Het heeft erg lang geduurd voordat een aparte leerstoel in de vrouwengeschiedenis tot de mogelijkheden is gaan behoren. Het gebeurt in elk geval nog voor het eind van het millenium, precies honderd jaar nadat Aleida Nijland in 1896 als eerste vrouw in de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte promoveerde. Het is weliswaar maar voor 0.2 weektaak en slechts voor de duur van vijf jaar, maar toch. Een leerstoel is een

stapje verder naar de erkenning van een vakgebied. Het biedt namelijk het promotierecht, de mogelijkheid om promovendi te begeleiden. De leerstoelhouder zal nauw samenwerken met de Landelijke Onderzoeksschool Vrouwenstudies, waar inmiddels verschillende historicae als stafmedewerkers in participeren.

Van de zomer vindt bovendien in Utrecht de internationale Summer-school van de Erasmus-netwerken NOISE en Wings voor ver gevorderde studenten en beginnende onderzoekers plaats. De cursus wordt gedragen door drie disciplines: letterkunde, cultural studies en geschiedenis. Het onderdeel vrouwengeschiedenis van twee dagen staat geprogrammeerd op 27 en 28 augustus en wordt verzorgd door Berteke Waaldijk en ondergetekende.

Maar laat ik niet vooruit lopen op alle toekomstige activiteiten van vrouwenhistorici en in het bijzonder van de VVG. Welke resultaten heeft de VVG in 1995 geboekt? In het najaar vond het in het Amsterdamse filmmuseum het interessante symposium Oorlog en sekse plaats, georganiseerd in samenwerking met het RIOD en het Jaarboek voor vrouwengeschiedenis. Tevens werd daar een fraai Jaarboek voor vrouwengeschiedenis aangeboden door Mieke Aerts aan Madelon de Keizer. Het verslag daarvan staat in *Historica*. Korte tijd later werd bovendien een nieuw Tipje van de sluier gepresenteerd, deel 9: *Lange levens, stille getuigen. Oudere vrouwen in het verleden*. De recensie in de NRC was positief. Leden kunnen tegen kostprijs (namelijk f27,-) dit rijk geïllustreerde Tipje in de pauze bij de penningmeester kopen. Gedurende het jaar 1995 kwamen weer drie prachtige nummers van *Historica* uit. *Historica* voert een inhoudelijk onafhankelijk redactioneel beleid, maar berichten over vrouwengeschiedenis en in het bijzonder over de VVG krijgen ruim aandacht waardoor de p.r. voor onze vereniging gegarandeerd is. Ten slotte bezochten leden van de VVG van de zomer de International Congress of Historical Sciences in Montreal, waarvan het congres van de International Federation for Research in Women's History deel uitmaakte. Francisca de Haan, Monique Stavenuiter, Annemieke van Drenth, Mineke van Essen, Madelon de Keizer en Margreet van der Burg hielden papers en/of organiseerden sessies. Inmiddels is Francisca de Haan als bestuurslid van de IFRWH benoemd.

Alle activiteiten van het afgelopen jaar werden voor een belangrijk deel gedragen door het VVG-bestuur, waarvan de samenstelling nauwelijks is veranderd.

Nou ja, behalve de voorzitter per 1 oktober dan. Het bestuur bestond in 1995 verder uit Josian Strous (secretaris) - helaas gaat zij ons verlaten -, Evelien Rijsbosch (penningmeester), Karen den Dekker (contact met de NVR en popularisering), Maggy Groenewald-Froger (symposia en contacten met uitgevers) en Ursula Willems (symposia en p.r.) - een ander bestuurslid van wie wij dadelijk ook afscheid nemen. Voor al dit vrijwilligerswerk, voor hun grote inzet en voor de prettige samenwerking dank ik hen allen zeer.

Welke grote lijnen zet de VVG de komende tijd uit, welke concrete plannen worden ontwikkeld? Op de eerste plaats willen we meer aandacht gaan besteden aan de positie van historicae in het hele historisch bedrijf. Deze positie mag in het wetenschappelijk onderzoek en in het hoger en voortgezet onderwijs, archief bepaald verbeterd worden. De naam van het verenigingsblad *Historica* is dan ook heel toepasselijk gekozen. De VVG wil dus naast aandacht voor het vakgebied gender- en vrouwengeschiedenis ook opkomen voor de belangen van historicae. Hoe gaan we dat doen? Natuurlijk door het creëren van netwerken en het leggen van contacten; wellicht zelfs door te gaan bemiddelen. Continuïteit met netwerken op internationaal niveau hoort daar ook bij. Zo prijzen we ons gelukkig dat Berteke Waaldijk bereid was om de contactpersoon voor het IFRWH te willen zijn. Daarnaast heeft het bestuur er alles aangedaan om deze ALV te laten functioneren als een druk bezocht platform. Goede onderlinge contacten en relaties met andere historische subdisciplines zijn een professionele noodzaak, het vergroot bovendien het plezier in het werken zonder dat er sprake hoeft te zijn van morele groepsdwang; die tijd lijkt me onderhand voorbij. Maar, we weten het allemaal, goede samenwerking is een kunst. Het is voor de VVG een uitdaging om daaraan te kunnen bijdragen. In het verlengde van het punt om de positie van historicae te verbeteren wil het bestuur specifiek meer aandacht besteden aan zwarte vrouwen- en migrantengeschiedenis en aan de deelname van zwarte en migrantenvrouwen in de VVG zelf. Besloten is dat we in de toekomst gericht zoeken naar bestuursleden met een andere etnische achtergrond. Een ander besluit van het bestuur is dat één van de volgende twee Tipjes van de sluier over zwarte-vrouwengeschiedenis zal gaan. Het bestuur roept mensen op die belangstelling hebben om contact te leggen met het VVG-bestuur.

Het derde aandachtspunt betreft de

activiteiten rond de herdenking van de Nationale Tentoonstelling. Sinds december vorig jaar heeft het bestuur zowel met het IIAV als met het Belle van Zuylen Instituut hierover contact gehad. De VVG acht het van het grootste belang dat juist haar leden - we zijn immers professionele historicae - goed geïnformeerd zijn en actief betrokken raken bij vrouwenhistorische initiatieven van welke organisatie dan ook. Wij stellen ons voor dat de VVG *vrouwshistorische projecten* initieert, stimuleert, eventueel coördineert en doorspeelt naar andere belanghebbende organisaties. Tijdens de studiemiddag zullen daar nog nadere mededelingen over worden gedaan.

Tot slot een laatste punt. Hoewel het aantal leden en abonnees toeneemt, heeft de VVG nog te weinig financiële armslag voor verschillende activiteiten. We zijn als bestuur de laatste maanden druk doende geweest met de werving van leden en we zullen daarmee doorgaan. Momenteel telt de VVG 249 leden en abonnees (177 leden, 67 abonnees en 5 ruilabonnementen); wanbetalers zijn er nauwelijks meer. We proberen ook extra fondsen aan te boren. De gedachte van Marjan Schwegman om rijke leden te vragen een extra donatie te storten is dus erg welkom. We hebben dit geld bijvoorbeeld nodig voor het komende VVG-symposium *Religie en sekse* dat op 8 juni plaatsvindt. De lezingen van de sprekers uit de VS, Italië en Nederland voor dit symposium zijn veelbelovend. Daarnaast vergt de productie van *Historica* een investering. Een nieuwe pc is dringend noodzakelijk. En dan heb ik het nog niet eens over het feit dat hoofdredacteur Zonneke Matthée gratis werkt. Ik wil deze toespraak eindigen om de redactie van *Historica* te bedanken voor al het werk, en speciaal de hoofdredacteur voor haar doorzettingsvermogen én haar deskundigheid om met zo weinig middelen drie maal per jaar zo'n prachtig blad op de markt te brengen. Namens het bestuur wil ik Zonneke een klein geschenk aanbieden in de hoop dat we je in de toekomst meer materiële tegemoetkoming kunnen geven. Ik dank jullie wel.

Maria Grever

Mededelingen van het VVG-bestuur

Op 13 mei j.l. vond op uitnodiging van prof.dr Selma Leydesdorff, directeur van het Belle van Zuylen Instituut, een bespreking plaats over de voortgang van de manifestatie *Vrouw en Arbeid 1898-1998*. Behalve de medewerkers van Belle van Zuylen waren aanwezig: Veronique Schutgens van de Nederlandse Onderzoeksschool Vrouwenstudies, Joke Stam van de Nederlandse Vrouwenraad, Caroline Bouw van het Siswo, Joke Blom van het IIAV, Leontine Bijleveld van de FNV en Evelien Rijsbosch namens het VVG-bestuur. Het Belle van Zuyleninstituut maakte zich met name zorgen over de subsidies van de onderzoeksprojecten. Uit de vergadering kwam het voorstel om een gesprek met de Stichting

Vrouw en Arbeid en alle betrokkenen te organiseren om de onheldere situatie en de voortgang van het wetenschappelijk onderzoek te bespreken.

Per 1 juli 1996 gaat drs Esther Captain het VVG-bestuur versterken. Daarmee is de plaats van Ursula Willemse, die kort voor de jaarvergadering in maart vacant werd, tot blijdschap van het bestuur opgevuld. Esther Captain werkt als historica aan de Universiteit Utrecht en doet onderzoek naar vrouwen in bezet Nederlands-Indië. Uiteraard zal de officiële verkiezing van Esther tot bestuurslid in maart 1997 alsnog plaatsvinden.

Activiteiten in het herdenkingsjaar 1998

Een greep uit de diverse instellingen, waarvan bekend is dat ze activiteiten gaan ondernemen of projecten in het kader van *Vrouw en Arbeid 1898-1998*, tevens via bemiddeling van het VVG-bestuur:

- * Tipje van de Sluier over *Vrouw & Techniek*. Redactie drs. Maggie Groenewald en drs. Margrith Wilke; nog redactieleden gezocht!
- * De Agnietenkapel, Universiteitsmuseum, over vrouwen en vruchtbaarheid (drs. Anita Hendriks).
- * De Grote Kerk, Den Haag, met de historische Herdenkingstentoonstelling 1898 met een boek over de oude tentoonstelling en de vrouwenbeweging destijds, in samenwerking met de UvA.
- * IMPULS, het Nationaal Centrum voor Wetenschap en Technologie in Amsterdam, diverse projecten.
- * Openlucht Museum Arnhem met dienstbodenproject (dr Barbara Henkes)
- * Politiemuseum, Apeldoorn in samenwerking met de KUN (dr Maria Grever, drs. Annemiek van der Veen)
- * Populair-wetenschappelijke uitgave over de veranderingen in betaalde en onbetaalde arbeid in een eeuw (dr H.Pott-Buter)
- * Stichting Out of the Margin: Nederlandse dag in het internationale congres
- * De Posthoornkerk: fototentoonstelling over de opvatting van vrouwelijke fotografen over werk van vrouwen (Int. Photography Research)
- * Theaterproductie 'De Boze Mannenbri-gade', dertien mannen willen voorkomen dat vrouwen hogerop komen, o.l.v. Victor van Swaaij
- * De visualisering van zorgscenario's (in overleg met mw. dr M. Bruyn-Hundt)
- * Permanente Tentoonstelling Stichting De Beurs van Berlage: Vrouwen en werk
- * Videodocumentaire: 'Werken en leven in een Nieuw Land' (Helma Lutz)
- * Jaarbeurs Utrecht: beurs van ondernemende vrouwen (de Vrouwen Alliantie)
- * Manifestatie over honderd jaar ontwikkeling van beroepen door de NVR
- * Comeniusmuseum Naarden: educatie en vrouwen
- * Universiteit van Groningen: historische overzichtstentoonstelling (drs. Margrith Wilke)
- * Lesbrieven voor Voortgezet Onderwijs en Hogescholen van de Vereniging van docenten Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN) (drs. Janneke Riksen, drs. Marianne Zewald)
- * Stichting Omgevingsonderwijs: vrouw en omgeving

In Den Haag, Rotterdam en Groningen worden plaatselijke Comité's opgericht.

Dit is geen uitputtende opsomming, er gebeurt nog veel meer!
Meer informatie over de projecten: Stichting *Vrouw en Arbeid 1898-1998*: tel. 020-6247743